

FORMES DE LITERATURA CATALANA A SARDENYA
DURANT EL SEGLE XIV

1. *L'ILLA DE SARDENYA EN LES QUATRE GRANS
CRÒNIQUES CATALANES*

Ferran Soldevila enceta el seu article dedicat a *Sardenya en les cròniques de Bernat Desclot i Ramon Muntaner*¹ amb una afirmació contundent: «La [crònica] de Jaume I no conté ni una sola menció de l'illa»; és més: «és digne d'ésser assenyalat el fet que, en tot l'*Itinerari de Jaume I* de Joaquim Miret i Sans,² no apareix ni una sola vegada el nom de Sardenya».³ Això no vol dir, però, que la Corona no hi hagués entrat ja en contacte, tot preveient les escales que havien de dur, tot seguint la famosa *ruta de les illes*, cap a Sicília, Grècia i, en definitiva, cap a l'extrem oriental de l'aspiració expansionista catalana. És més, l'any 1262 el soldà de Babilònia havia concedit als mercaders catalans

1. Entre els anys 1957 i 1962 —és a dir, mentre preparava l'edició de *Les quatre grans cròniques catalanes* (Barcelona, Selecta, 1971)—, Ferran Soldevila va dedicar dos treballs, incisius com de costum, al lloc que ocupa en aquestes cròniques l'illa de Sardenya: ens referim als articles intitulats *Sardegna nella Cronaca di Pietro il Cerimonioso*, dins *Atti del VI Congresso Internazionale di Studi Sardi*, I (Cagliari, 1957), ps. 167-178; i *Sardenya en les cròniques de Bernat Desclot i Ramon Muntaner*, «Archivio Storico Sardo», XXVIII (1961) [= *Studi storici in onore di Ernesto Martínez Ferrando* (Padova, Cedam, 1962)], ps. 207-221; aquest darrer article pot ser consultat també dins Ferran SOLDEVILA, *Cronistes, joglars i poetes*, a cura de Joaquim Molas i Josep Massot i Muntaner (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996; «Biblioteca Abat Oliba», 175), ps. 107-121. Es tracta de dos treballs sens dubte marginals dins de l'enorme producció historiogràfica de Soldevila, però, així i tot, massa poc citats pels especialistes. Per a la redacció d'aquest capítol, ens hem centrat en l'obra esparsa de Soldevila de temàtica sardocatalana, més que no pas en les notes i comentaris a les quatre cròniques, notes a les quals ell mateix remetia per a majors aprofundiments.

2. «Barcelona, Institut d'Estudis catalans, 1918» (nota de Ferran Soldevila).

3. Citarem sempre a partir de la versió de l'article recollida a *Cronistes, joglars i poetes* (en aquest cas, la citació correspon a les ps. 107-108).

un *fondaco* a Alexandria i, per tant, Sardenya esdevenia una peça de primordial importància per a l'èxit de la futura expansió.⁴ Convé tenir present, encara —tot i que tampoc no els cita a la *Crònica*—, que Jaume I estava emparentat amb els jutges d'Arborea, als quals Joaquim Miret i Sans atribuïa una certa consciència de «catalanitat».⁵ Tot plegat, en definitiva, degué aconsellar el Conqueridor a sol·licitar, l'any 1267,⁶ la infeudació de l'illa, a la qual aspiraven també l'infant Enric, germà d'Alfons X de Castella, i Carles d'Anjou.⁷ Vet aquí, però, la seca resposta del papa Climent IV: «Nec tibi illud concedere possemus, nec ad praesens id dabimus alterutri...».⁸

El fracàs de l'afer, doncs, havia de ser dissimulat —i en efecte es procedí amb tanta diligència que ni tan sols no en trobem rastres a la cancelleria. L'actitud prudent del rei, és clar, no sorprèn Soldevila, el qual recorda que «el *Llibre dels Feys del rey Jacme* o *Crònica de Jaume I* acostuma a callar els esdeveniments poc favorables al monarca».⁹ És més, en un altre lloc el nostre historiador havia de fer d'aquests silencis una de les proves fonamentals de la intervenció directa del rei en la redacció de la *Crònica*.¹⁰ Tot refutant les argumentacions de l'er-

4. Veg. Joan CABESTANY I FORT, *Els mercaders catalans i Sardenya*, dins *Els catalans a Sardenya*, a cura de Jordi Carbonell i Francesco Manconi (Barcelona, 1984) [trad. it.: *I catalani in Sardegna* (Cinisello Balsamo, 1984)], p. 25 (l'article ocupa les ps. 25-34).

5. L'any 1293 Jaume II havia de fer saber a Marià II d'Arborea que el tenia «per parent et per bon amich». Veg. Joaquim MIRET I SANS, *Notes historiques de Sardenya anteriors à la dominació catalana*, «Archivio Storico Sardo», V (1909), p. 5 (l'article ocupa les ps. 3-19); veg. també Joaquim MIRET I SANS, *Los vescomtes de Bas en la illa de Sardenya* (Barcelona, 1901).

6. Probablement per un error tipogràfic, trobem «1276» a l'article de SOLDEVILA, *Sardenya en les cròniques de Bernat Desclot i Ramon Muntaner*, «Archivio Storico Sardo», *op. cit.*, p. 207; incorrecció que, com és natural, també s'escolà a la versió recollida dins *Cronistes, joglars i poetes*, *op. cit.*, p. 107. L'any 1276, però, correspon a la data de la mort del monarca.

7. Un bon estudi sobre les fonts relatives a aquesta infeudació és: F. GIUNTA I A. BOSCOLO, *Geronimo Zurita e i problemi mediterranei della Corona d'Aragona*, dins *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, II (Barcelona, 1962).

8. Citem a partir de la transcripció reportada per Soldevila, el qual remet a «MARTÈNE, *Thesaurum novum anecdotorum*, II, c. 509».

9. *Cronistes, joglars i poetes*, *op. cit.*, p. 108.

10. També Martí de Riquer havia d'expressar-se en aquest sentit: «L'estudi intern de la crònica, per altra banda, confirma l'autoria reial, car en tot el llibre hi ha una evident intenció justificativa dels actes de Jaume I i no s'hi parla de determinats fets que

dit valencià Josep de Villarroya —el qual a la seva *Colección de cartas histórico-críticas en que se convence que el rey D. Jayme de Aragón no es el verdadero autor de la Crónica*, de l'any 1800, havia criticat els silencis extrems de la Crònica envers fets d'importància fonamental—, Soldevila havia de justificar el capteniment del rei a l'hora de deixar de consignar, sobretot, els esdeveniments «concernents al desplegament de la política occitana del rei Jaume, amb fets capitals com el tractat de Corbell; [...] saldada negativament —resumeix Soldevila—, l'autor no degué jutjar interessant de perpetuar-ne el record»; o bé la temptativa d'entronització de l'infant Pere al reialme navarrès, que duu Soldevila a exposar amb clarividència una conclusió que bé podem aplicar a l'afer de la fallida investidura de l'illa de Sardenya: «Fracassada també, res no aconsellava al reial cronista de donar-li cabuda en la seva autobiografia».¹¹

Tampoc la crònica de Bernat Desclot no conté referències de lleu a l'illa de Sardenya.¹² Això, per al nostre historiador, «és una nova manifestació de com Sardenya pesava encara poc en les vicissituds històriques de Catalunya»;¹³ és a dir, que «durante i regni di Giacomo I° e di Pietro il Grande, la Sardegna non ha risonanza nella storia della Catalogna».¹⁴ La llunyana relació de parentiu entre el casal d'Aragó i els jutges d'Arborea, vescomtes de Bas a Catalunya,¹⁵ no arribà a

podrien minvar la seva glòria o la seva habilitat diplomàtica»; veg. Martí DE RIQUER, *Història de la literatura catalana*, I (Barcelona, Ariel, 1964), p. 402.

11. Josep de Villarroya i la *Crònica de Jaume I*, dins *Cronistes, joglars i poetes*, op. cit., p. 85 (l'article, «extret de *Les Quatre Grans Cròniques*», ocupa les ps. 75-89).

12. Soldevila hi havia començat a treballar a partir del 1916, quan comptava vint-i-dos anys. Veg. el *Prefaci* al primer volum de Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1950; «Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica», XI), p. IX, posteriorment recollit als volums XLVIII/1 i XLVIII/2 de la mateixa col·lecció, publicats a Barcelona l'any 1995, a càrrec de Maria Teresa Ferrer, que curà l'edició facsímil de l'obra.

13. SOLDEVILA, *Sardenya en les cròniques de Bernat Desclot i Ramon Muntane*, op. cit., p. 108.

14. SOLDEVILA, *Sardegna nella Cronaca di Pietro il Cerimonioso*, op. cit., p. 167.

15. Els orígens remots d'aquesta relació familiar es remunten al matrimoni celebrat l'any 1157 entre Agalbursa de Bas, neboda de Ramon Berenguer IV, amb Barison I de Lacon-Serra, jutge d'Arborea. A partir del Compromís d'Oristany, estipulat el 20 de febrer de 1187, els jutges d'Arborea ostentaren alhora el títol català de vescomtes de Bas.

justificar, al llarg del regnat de Pere el Gran, una activitat diplomàtica prou rellevant com per desvetllar l'atent interès del prou ben informat Bernat Desclot.¹⁶ El contacte entre els jutges d'Arborea i el vescomtat de Bas, de fet, havia estat més intens en el passat que no pas a la fi del segle XIII. Com que els vescomtes van residir de manera permanent a Sardenya, s'encarregaren de l'administració del seu feu, amb el mateix títol, llurs parents residents a Catalunya.¹⁷ Aquesta dualitat hagué d'originar una intensa relació entre els jutges d'Arborea i els regents catalans; però només fins als anys 1239-1241, en què Pere d'Arborea vengué el feu al seu procurador Simó de Palau.

Podem afegir, encara, que Ponç Hug IV, comte d'Empúries, fill de Sibília de Bas i descendent, per tant, dels procuradors a Catalunya dels jutges d'Arborea, fou convocat pel rei Pere el 22 de juliol de 1277 perquè acudís al setge de Montesa.¹⁸

Però el rei Pere, principal objecte d'interès de la crònica de Desclot, estava emparentat també amb Enzo de Hohenstaufen, jutge de Torres, el qual alhora ostentava el títol imperial, de caràcter exclusivament nominal, de *rei de Sardenya*. En efecte, en virtut del seu matrimoni amb Constança de Sicília (1262), filla de Manfred I, Pere el Gran esdevenia nebot d'Enzo, fill legitimat de l'emperador Frederic II.¹⁹

16. Pel que fa a aquesta activitat diplomàtica sardocatalana, Ferran Soldevila es limita a recordar dos documents, d'importància marginal, publicats per Vicenç SALAVERT Y ROCA, *Cerdeña y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón*, III (Madrid, 1956), docs. 5 i 6.

17. Sabem, per exemple, que el 1195, a causa d'una intensa discòrdia amb el cosí Pere de Cervera, Hug Ponç I d'Arborea va haver-se de traslladar a Catalunya, d'on no tornà a Sardenya fins haver assegurat la regència del vescomtat a mans del cosí Hug de Torroja; veg. Santiago SOBREQUÉS, *Els barons de Catalunya* (Barcelona, 1957), ps. 34-35.

18. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, *op. cit.*, II, ps. 41-42. Devem a aquest mateix Ponç Hug IV dues estrofes i una tornada en provençal adreçades a Frederic III de Sicília després de l'any 1298 (veg. SOBREQUÉS, *Els barons de Catalunya*, *op. cit.*, ps. 90-91; i RIQUER, *Història de la literatura catalana*, *op. cit.*, I, p. 184, on és publicat el text). Trobem el seu nebot Ramon d'Empúries, fill il·legítim d'Huguet, vescomte de Bas, present a Sardenya entre 1323 i 1338, lloctinent de governador el 1362, probablement traspasat el mes de març de 1365; veg. Maria-Mercè COSTA, *Oficials de la Corona d'Aragó a Sardenya (segle XIV)*. *Notes biogràfiques*, «Archivio Storico Sardo», XXIX (1964), ps. 323-377 (les referències a Ramon d'Empúries es troben a les ps. 373-377).

19. Sobre aquest príncep Alberto Boscolo havia publicat —poc abans de l'aparició del primer volum de *Pere el Gran* de Ferran Soldevila—, *La figura di re Enzo* (Sàsser, Gallizzi, 1950).

Ara bé, la darrera jutgessa de Torres, Adelàsia de Lacon-Gunale-Massa, havia traspassat l'any 1259;²⁰ i el malaurat Enzo malvivia des del 1247 presoner a Bolonya, on havia de morir vint-i-cinc anys més tard. No pogué haver-hi ocasió, doncs, per a cap mena de contacte diplomàtic entre Pere, encara infant, i el jutge-rei Enzo; de manera que Desclot, tal com era d'esperar, no hi fa tampoc referència. Ara bé, amb un ben poc dissimulat orgull d'erudit, Soldevila no deixa d'aprofitar l'ocasió per recordar que «en la nostra extensa obra sobre el gran rei, hem donat a conèixer i posat de relleu una notícia —única— sobre un cavaller de “Rey Ense” al qual l'infant Pere féu lliurar la quantitat de cent sous».²¹ I remet, efectivament, al seu estudi sobre *Pere el Gran*, on resumeix amb poques paraules l'abast d'una única nota, aparentment insignificant, relativa a aquest *cavaler de Reyense*: «Nota preciosa, la sola dada, fins ara apareguda, de relació de Pere el Gran amb gents d'aquell príncep dissortat, la qual ens fa veure com també els seus súbdits acudien a la cort de l'infant i hi trobaven la protecció que cercaven».²² Com que Ramon Muntaner, molt de passada, es referirà també a aquest «rei Eus» a la seva crònica, Soldevila aprofundeix l'evolució fonètica i paleogràfica que transformà el nom del príncep Heinrich, a través de Heinz i Enzo, en el catalanitzat Ense o Ens, erròniament interpretat com a «Eus» en les diverses versions de la crònica de Muntaner fins aleshores publicades.²³

Trobem l'única referència de Desclot a l'illa de Sardenya al cap. CIV de la crònica, en el qual es narra el desembarcament del rei Pere a Capoterra («Cabo Terra»), prop de Càller, durant la travessia que havia de dur-lo de Sicília a Bordeus, el mes de maig de 1283, per tal de

20. Per a l'estudi d'aquesta fascinant jutgessa sarda, amb la mort de la qual es dissol de fet el judicat de Torres —que de dret només desapareixerà el 1272, amb la mort d'Enzo—, veg. Daniele VACCA, *Adelasia de Lacon-Gunale-Massa. Le alterne vicende di una tra le più importanti figure femminili della storia di Sardegna*, dins *Donne e potere nella Sardegna medioevale*, a cura de Maria Antonietta Brandas i Sara Chirra (Càller, Grafica del Parteolla, gener de 2002), ps. 21-26.

21. SOLDEVILA, *Sardenya en les cròniques de Bernat Desclot i Ramon Muntaner*, op. cit., p. 109.

22. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, op. cit., I, p. 232.

23. SOLDEVILA, *Sardenya en les cròniques de Bernat Desclot i Ramon Muntaner*, op. cit., p. 109; SOLDEVILA, *Pere el Gran*, op. cit., I, p. 232.

presentar-se al famós desafiament amb Carles d'Anjou, fixat per al dia 1 de juny. Soldevila, tal com explica ell mateix al «Prefaci» del seu voluminós estudi dedicat a *Pere el Gran*, havia encetat de ben jove el seu projecte de recerca sistemàtica sobre la biografia del monarca precisament amb aquest tema: *Pere II el Gran: el desafiament amb Carles d'Anjou*, article repetidament reeditat.²⁴

Tot i la intranscendència històrica de l'anècdota (de passada, fent l'habitual *ruta de les illes* i en ocasió d'un sobtat canvi de vent, el rei troba convenient aturar-se en una terra intermèdia per tal de menjar i refrescar-se), aquesta dada es mereixia una major fortuna. La trobem massa poc citada, tot i que ofereix tres aspectes de pregon interès, el primer dels quals ja destacà Ferran Soldevila: les advertències que Bernat Desclot posa en boca del capità Ramon Marquet, segons el qual «tota la Sardenya és plena de llenys armats de males gents», «ens ajuden a conèixer —escriu Soldevila— un aspecte de la vida sarda en aquests temps anteriors a la conquesta de Jaume II: el de la pirateria practicada pels naturals i pels forasters»;²⁵ tot i que nosaltres afegiríem que per «naturals», aquell any 1283 i al sud de l'illa, hauríem d'entendre els pisans que havien ocupat l'antic judicat de Càlari, tot dividint-lo en sis parts per repartir-se'l entre el Comú de Pisa i les diferents branques de la família Donoratico, en una de les quals formava, recordem-ho, el famós Ugolino della Gherardesca.²⁶

Voldríem destacar també el capteniment del monarca i el coratge que trasllueixen les seves paraules després de passar per l'alambí literari de Desclot: «Per res que jo pusca fer no romandrà que jo no sia al jorn de la batalla», diu; de manera que abandona l'estol i, pràctica-

24. La primera edició fou publicada dins dels «Estudis Universitaris Catalans», VI (1915-1916), volum aparegut l'any 1919. A les edicions posteriors del treball, l'autor modificà lleugerament el títol: *El desafiament de Pere el Gran amb Carles d'Anjou*, perquè el sobretítol («Pere II el Gran») havia d'encapçalar una llarga sèrie d'articles que amb els anys donaren lloc, naturalment, a diversos capítols de la biografia del rei (veg. SOLDEVILA, *Prefaci a Pere el Gran*, *op. cit.*, p. IX).

25. SOLDEVILA, *Sardenya en les cròniques de Bernat Desclot i Ramon Muntaner*, *op. cit.*, p. 110.

26. Pel que fa als aspectes de caràcter històric, seguim Francesco Cesare CASULA, *La Sardegna aragonesa*, 2 vols. (Sàsser, Chiarella, 1990), amb un utilíssim aparat de notes i una òptima bibliografia (ps. I-XXXIII); pel que fa a la presència pisana a la Sardenya meridional, veg. el vol. I, cap. II.4, ps. 77-88.

ment sense una escorta suficient, va endavant, cap a afrontar els perills de les «males gents». Ens trobem davant d'un cas interessant de coincidència entre una forma èpica de caràcter literari, tècnic, amb la qual Desclot descriu un real comportament cavalleresc... que alhora imita models literaris. En efecte, com si ja es trobés emmotllat en el context cerimonial del duel, «Pere el Gran —escriu Martí de Riquer, tot referint-se, però, a l'anècdota general del desafiament— obrà sota la inspiració de la novella cavalleresca, que volgué reviuire com qui es llença a una bella aventura».²⁷ I imita, alhora, un model més alt encara, el del seu pare Jaume el Conqueridor, el qual havia fet jurar a nobles i bisbes «sobre los sancts Evangelis e la crou de Déu, que a l'entrar de Mallorques, quan s'envairia, negun ric hom, ni cavaller, ni hom de peu, que negú no tornàs atràs [...] e que no s'aturàs si dons no havia colp mortal» (cap. LXXXI). També el rei Pere, enfront del perill dels pirates, prefereix el risc del «colp mortal» en comptes de la vergonya de veure's aturat per un simple canvi de vent.

Finalment, no deixa de tenir interès el fet que aquesta ràpida estada a Sardenya, on «lo rei davallà en terra e menjà e refrescà. E puis recollí-se, e les galees bateren rems e anaren-se'n», representi la primera notícia segura relativa a l'estada d'un rei català en aquella illa que de manera ben oportuna oferia un pacífic aixopluc.

L'erudita identificació del rei Enzo a la crònica de Desclot, duu Ferran Soldevila a esplaiar-se en l'estudi del lloc que ocupa aquest dissortat *rei de Sardenya* també en la crònica de Muntaner,²⁸ per a la qual cosa reprèn un paràgraf procedent de *Pere el Gran*, ara oportunament resumit.²⁹ Es tracta, però, de referències marginals a l'illa de Sardenya, que més que res serveixen per enllaçar l'estudi d'una crònica amb el de l'altra.

A diferència de Desclot, probablement traspasat l'any 1289, Ramon Muntaner va viure tot el procés d'infeudació del regne a favor de Jaume II (procés culminat l'any 1297), i en va voler consignar certs

27. RIQUER, *Història de la literatura catalana, op. cit.*, I, 435. Veg. també, per a aquestes qüestions relacionades amb l'esperit cavalleresc dels monarques, les ps. 415-418 i 434-437.

28. Caps. XXXII, XXXV i XXXVII.

29. SOLDEVILA, *Pere el Gran, op. cit.*, I, p. 232.

detalls al seu llibre. Per a l'aprofundiment d'aquests aspectes Soldevila remet a la bibliografia aleshores disponible —sens dubte reduïda, però encara ara vigent—³⁰ i, sense entretenir-s'hi, passa a destacar altres aspectes. Efectivament, Soldevila no cerca, als seus treballs dels anys 1957-1962 i enfront d'un públic sard, la dada històrica poc o molt transparent en les cròniques medievals; ni tan sols la confirmació de les notícies que els historiadors del període ja coneixien gràcies a la documentació d'arxiu, prou abundant per als anys de la conquesta. Ara l'interessa l'empenta psicològica i literària que es troba a la base del treball historiogràfic de Muntaner; de l'ancià militar que, «en la seva seixanta-dosena anyada, retirat de la vida guerrera ja feia anys, jurat de la ciutat de València, degué considerar que el temps havia passat per a ell de participar en una expedició com aquella»³¹ i decidí de col·laborar-hi de lluny, de viure-la literàriament. «No ha estat remarcat, que sapiguem —afegeix lúcidament Soldevila—, que Ramon Muntaner va començar a escriure la seva crònica arran de la conquesta de Sardenya, l'any 1325 [...], quan feia pocs mesos de la tornada de l'infant Alfons i altres expedicionaris [agost de 1324], quan el país devia anar ple de les gestes de l'expedició».³²

Muntaner, però, havia estrenat la ploma l'any abans de l'inici de la conquesta, el 1322, en què compongué el famós *Sermó*, poema de dotze estrofes inclòs al capítol CCLXXII de la *Crònica*,³³ amb el qual pretenia d'aconsellar el rei Jaume II sobre la futura campanya a Sardenya.³⁴ El *Sermó* de Ramon Muntaner és, doncs, el text conegut que per primer

30. «ARRIBAS PALAU, *La conquista de Cerdeña [por Jaime II de Aragón]*, Madrid [sic, per «Barcelona»], 1952, cap. II; V. SALAVERT, *Cerdeña y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón*, Madrid, 1956, cap. II-III» (nota de l'autor).

31. SOLDEVILA, *Sardenya en les cròniques de Bernat Desclot i Ramon Muntaner*, op. cit., p. 116.

32. *Ibid.*

33. Muntaner presenta així el seu *Sermó*: «Per què jo, con lo viatge fo publicat, fiu un sermó que envié per En Comín al senyor rei e al senyor infant, per ordinació del dit bon passatge [a Sardenya], lo qual oirets aci. E portà'1-los en Barcelona, que jo no era ben sa» (SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, op. cit., p. 911 ss).

34. Per a l'estudi del *Sermó* de Ramon Muntaner és encara fonamental Manuel MILÁ Y FONTANALS, *Lo sermó d'En Muntaner*, dins *Obras completas*, III (Barcelona, 1890), ps. 243-275. A més, abans de Soldevila havia tractat el tema Lluís NICOLAU D'OLWER, *L'esperit català de la crònica d'en Ramon Muntaner* (Barcelona, 1938). Més

cop relaciona la terra sarda amb la literatura produïda a Catalunya. I ho fa en un català pregonament a provençalat, que segueix la melodia amb què hom cantava la cançó de gesta francesa de *Gui Nanteuil*.

Cal tenir en compte que els judicats sards, abans de la conquesta catalana, podien haver entrat en contacte amb la cultura trobadoresca precisament a través de llurs relacions comercials amb Barcelona i els regnes marítims de la Corona d'Aragó.³⁵ A més d'això, el matrimoni d'Agalbursa de Bas amb Barison I d'Arborea (1157) coincideix amb l'«època alfonsina» de la lírica provençal: la cort d'Alfons I el Cast, cosí d'Agalbursa, fou freqüentada per la majoria dels trobadors ultrapirinencs, alhora que tot seguint l'exemple del monarca sorgien els primers trobadors catalans. Per a les famílies que, acompanyant Agalbursa, s'establiren a Arborea, havien de ser per tant habituals tant la llengua com els conceptes propis de la literatura dels trobadors. Aquesta petita colònia catalana de Sardenya, a més, pogué entrar en contacte directe amb cercles pisans i genovesos relacionats amb la literatura provençal, sobretot els Doria i els Malaspina.³⁶ Més enllà dels membres d'aquests llinatges, hem de recordar Terramaygnis de Piza, autor del tractat en versos provençals *Doctrina d'Acort* (aprox. 1280), basat en les *Razos de trobar* de Ramon Vidal de Besalú.³⁷ Estudiant el

recentment, han reprès l'estudi d'aquest poema: M. PERUGI, *Il Sermó di Ramon Muntaner* (Florència, 1975); i, sobretot, Veronica ORAZI, *Il Sermó nella Crònica di Ramon Muntaner: la confluenza della voce dell'individuo nell'espressione corale di un popolo*, dins *La Sardegna e la presenza catalana nel Mediterraneo. Atti del VI Congresso dell'Associazione Italiana di Studi Catalani*, ed. Paolo Maninchedda, I (Càller, CUEC, 1998), ps. 406-418. Aquest darrer és un treball d'interès estrictament literari, d'estudi dels components textuais, que deixa de banda el context històric.

35. Vam tractar aquest tema al nostre article dedicat als *Primers contactes culturals entre els Països Catalans i Sardenya (1113-1323)*, «Revista de l'Alguer», IV, 4 (1993), ps. 35-53. El present paràgraf en constitueix un resum.

36. És ben conegut els trobador Percivalle Doria, podestà d'Avinyó (1237) i de Parma (1245), del qual ens ha arribat un sirventès provençal, en honor de Manfred I —sogre de Pere el Gran i germà d'Enzo, *rei de Sardenya*—; veg. A. FERRETO, *Documenti intorno ai trovatori Percivalle e Simone Doria*, «Studi Medievali», I (1904), ps. 126-151. Pel que fa als trobadors pisans i genovesos i llurs possibles relacions amb cercles sards, veg. sobretot V. DE BARTHOLOMAEIS, *Poesie provenzali storiche relative all'Italia* (Roma, 1931), 2 vols.

37. Pel que fa a aquest tema i al de la possible presència de la cultura trobadoresca a Sardenya, veg. Paolo MANINCHEDDA, *La storia in forma di favola e il Trobar Per-*

preceptista, J. H. Marshall assenyalà que degué tractar-se d'un pisà resident a Sardenya, on probablement compongué la seva *Doctrina*.³⁸ Abans d'això, Manuel de Montoliu ja havia escrit que el sojorn de Terramaygnis a Sardenya «explicaria la seva coneixença de Catalunya i dels seus poetes, puix en el temps en què es fixà a l'illa —vers 1250— els catalans, igual que els pisans, influïen en aquella terra».³⁹

Aquesta influència, aquest contacte, aquest pregon coneixement mutu, es reflecteix al *Sermó* de Muntaner, el qual —diguem-ho només de passada— confirma les relacions comercials existents entre sards i catalans. Muntaner, efectivament, recorda al seu rei:

Que així er la verdats, que e'l valent d'un crestall
no prèson d'als al món, mas que del fin corall
que en Sardenya se pesca [...].

Però, «Ramon Muntaner —es demana Soldevila— havia estat a l'illa de Sardenya?» I no li costa respondre: «Cal creure que sí».⁴⁰ En efecte, al llarg del seu poema, Muntaner demostra conèixer no només el corall, sinó també el *metall* sard, el calorós clima de l'illa, l'estructura de la seva capital, els seus barris... «Nova prova que Muntaner coneixia la disposició del país i de la ciutat de Càller».⁴¹ I més que no pas tot això, d'acord amb el seu tarannà militar i el seu esperit de comandament, Muntaner creu conèixer l'estratègia que cal aplicar per conquerir l'illa de manera eficaç: un cop desembarcat, l'exèrcit ha d'avançar directament cap a Càller. I decideix d'aconsellar-ho personalment al rei.

dut, dins *Società e cultura nel giudicato di Arborea e nella Carta de Logu. Atti del Convegno internazionale di studi*, ed. Giampaolo Mele (Nuoro, 1995), ps. 155-170; i ÍD., *Sui rapporti tra la poesia popolare sarda e la tradizione lirica provenzale e catalana*, dins *La Sardegna e la presenza catalana nel Mediterraneo*, op. cit., I, ps. 214-235.

38. J. H. MARSHALL, *The «Razos de trobar» of Raimon Vidal and associated texts* (Londres, 1972), ps. LXXI-LXXII.

39. Manuel de MONTOLIU, *Un escorç en la poesia i la novellística dels segles XIV i XV* (Barcelona, 1961), ps. 12-13.

40. SOLDEVILA, *Sardenya en les cròniques de Bernat Desclot i Ramon Muntaner*, op. cit., p. 117.

41. *Ibid.*, p. 119.

Martí de Riquer, dos anys després de l'aparició de l'article de Ferran Soldevila, havia d'escriure: «Fóra possible, i força interessant, d'aplegar els consells que Ramon Muntaner adreça als reis d'Aragó, amb la qual cosa es podria formar un bell florilegi de preceptes polítics i de normes per al regiment de prínceps i comunitats». ⁴² La intenció moralitzadora de Muntaner no ens sorprèn, en efecte. Però ara, amb el *Sermó*, no es tracta d'escampar normes de conducta que recolliran o deixaran de recollir prínceps llunyans, ombres del futur —en definitiva, l'eventual auditori de la crònica—; sinó d'indicar, de *dir*, a Jaume II quina tàctica li convé aplicar en la seva empresa bèl·lica. La impertinència és sublim. Segons Soldevila, Muntaner surt al pas d'aquesta crítica tot afirmant, a la crònica, que un vassall ha «de consellar son senyor en tot ço que pusca de bé, així lo gran com lo mijà, com lo menor» (cap. CCLXXI). Però no ens sembla que aquesta íntima convicció pogués resultar eficaç contra la colla de *lausengiers* que devien envoltar el monarca. I l'ancià militar ha d'esforçar-se a trobar un recurs que legitimi la seva gosadia, un recurs literari après en la tradició trobadoresca: el vers provençal que agermana els trobadors i els permet de parlar d'igual a igual. «Així com la cavalleria —ens recorda Martí de Riquer— era una institució que feia germans d'armes tots els qui la professaven, la poesia provençal establí una certa germanat entre els trobadors, qualsevulla que fos la classe o l'estament a què pertanyien». ⁴³ I de la mateixa manera que Giraut de Bornelh va debatre amb Alfons el Cast, que Peironet dialogà amb Pere el Gran..., ara Ramon Muntaner troba el vehicle adequat per fer arribar a Jaume el Just l'opinió d'un devot militar que viu retirat a l'Horta de València. ⁴⁴

42. RIQUER, *Història de la literatura catalana*, op. cit., I, p. 478.

43. *Ibid.*, 23.

44. Per acabar amb aquest capítol, cal dir que Soldevila, en coincidència amb l'aparició del treball ja esmentat de NICOLAU D'OLWER, *L'esperit català de la crònica d'en Ramon Muntaner* (1938), s'havia referit, molt de passada, als dos versos del *Sermó* que recorden «l'aut enfant n'Anfós que es guanfanó / E de tota Espanya creximent e crezó». Aquest ús del terme *Espanya*, assegura Soldevila, «no lliga amb un concepte exclusivament territorial, material de la Península», sinó que «enclou una significació espiritual». Aquesta i altres citacions, conclou, «són indicis que, àdhuc en períodes de vida independent, àdhuc en esperits tan profundament catalans i patriotes com el de Muntaner, ha existit a Catalunya un sentiment, més o menys precís, més o menys puixant, de connexió espiritual hispànica». Caldria veure si Sardenya queia dins o fora d'aquesta

Tractant la crònica de Pere el Cerimoniós davant del seu públic sard, l'any 1957 Ferran Soldevila no havia demostrat tant d'interès envers l'home, envers el cronista. I això que Pere III, com Muntaner, també deixà constància de la seva afeció al vers trobadoresc; i que la seva crònica presenta, com els *Gesta comitum barcinonensium*, erudites complexitats textuais d'interès sard,⁴⁵ lligades a les diverses etapes de redacció i revisió del text —tema que tant havia interessat Soldevila quan divulgava les relacions entre les versions llatina i catalana dels *Gesta*, i entre la crònica catalana de Jaume I i la traducció llatina de Marsili.⁴⁶ El fet és que, d'acord amb el seu interès del moment, lligat al procés d'anotació de la crònica per a l'edició que havia de veure la llum el 1971, a *Les quatre grans cròniques*, ara Ferran Soldevila assajava una aproximació *material* —diu ell— al text, als fets narrats, «usandoli come un filo conduttore per percorrere la carta geografica della Sardegna».⁴⁷ El seu esforç fou extraordinari, i aconseguí d'identificar, amb prou d'encert,⁴⁸ la rica toponomàstica que ens ofereixen els capítols de la crònica dedicats a la conquesta d'Esglésies i Càller (juny de

connexió espiritual. Veg. Ferran SOLDEVILA, *El concepte d'Espanya en la crònica de Ramon Muntaner*, «Revista de Catalunya» (febrer de 1938), ps. 171-180; ara dins *Cronistes, joglars i poetes*, op. cit., ps. 123-131 (les citacions provenen de les ps. 127 i 131).

45. Ens referim a la presència a l'Alguer, durant el setge, de Ramon de Vilanova, probablement un dels col·laboradors en la redacció de la crònica (veg. Ramon GUBERN I DOMÈNECH, *Notes sobre la redacció de la Crònica de Pere «el Cerimoniós»*, «Estudis Romànics», II (1949-50), ps. 135-148, sobretot p. 144, i notes 51 i 55); i a la figura de Bernat Descoll —un altre dels probables redactors—, feudatari i lloctinent de mestre racional a Sardenya durant els primers anys de presència catalana a l'illa; veg. Alberto BOSCOLO, *Bernardo Dez Coll, funzionario e cronista del re d'Aragona Pietro il Cerimonioso*, «Studi Sardi», XXIII (1975).

46. Veg. sobretot *El primer volum de les cròniques catalanes (Gesta comitum barcinonensium)*, «Revista de Catalunya», IV (1926), ps. 379-389; i *La Crònica de Marsili ¿ha influït en la darrera redacció de la Crònica de Jaume I?*, «Estudis Romànics», X (1962), ps. 137-146; ara dins *Cronistes, joglars i poetes* cit., ps. 37-52 i 61-73 respectivament.

47. SOLDEVILA, *Sardegna nella Cronaca di Pietro il Cerimonioso*, op. cit., p. 167.

48. En alguna ocasió sembla com si Soldevila confongués Palma de Sols (o de Sulcis, en italià), amb una altra localitat anomenada també Palma, dins de l'actual Selargius, molt a prop de Càller i, per tant, de la nova ciutat de Bonària des d'on es dirigia el setge de la capital del regne. Així, quan l'infant Alfons tramet cent soldats a cavall a Palma, Soldevila se n'estranya perquè «può sembrare un po' lontana al teatro delle operazioni» (SOLDEVILA, *Sardegna nella Cronaca di Pietro il Cerimonioso*, op. cit., p. 174).

1323 - juliol de 1324) i a la campanya del 1354-1355 contra la rebel·lió del jutge d'Arborea. D'entre tots els topònims, el de Lutocisterna és el que ha desvetllat més interès entre els historiadors: teatre de la victòria de les tropes catalanoaragoneses contra els pisans, l'infant Alfons hi va fer erigir una capella dedicada a sant Jordi —molt d'acord amb les devocions del període—, i a partir d'aleshores l'indret fou conegut com «el camp de la batalla».⁴⁹

Treballant en l' anotació de la crònica de Pere el Cerimoniós, Ferran Soldevila segueix, tal com ell mateix declara, el camí que li havia obert Ramon d'Alòs-Moner, el qual, alhora, havia consultat profusament l'alguerès Antoni Era, professor d'Història del dret italià a la Universitat de Sàsser a partir e l'any 1935.⁵⁰ Per tal de localitzar Lutocisterna, Antoni Era s'havia adreçat al vescomte Asquer, de manera que Soldevila enceta el seu article del 1957 reconeixent, malgrat tot amb més modèstia que no pas raó, que «devo scusarmi con voi di parlarvi di cose che conoscete meglio di me».⁵¹ De fet, estava naixent una nova escola historiogràfica a Sardenya, que havia d'aproximar-se amb nous criteris a les cròniques catalanes. Hereu d'aquesta línia de recerca que, a Itàlia, comptava encara amb ben poca tradició,⁵² i capdavanter de la nova escola, fou el professor Alberto Boscolo de la Universitat de Càller, el qual col·laborà amb Ferran Soldevila —tal com Antoni Era havia fet amb d'Alòs-Moner— en les identificacions de caràcter toponomàstic necessàries per a l' anotació dels capítols de temàtica sarda de la crònica de Pere el Cerimoniós. Ell mateix, uns quants anys després, va publicar un resum sobre *I cronisti catalano-*

49. Veg. sobretot l'article d'Antonio M. ARAGÓ CABAÑAS, *Un monumento commemorativo de la batalla de Lucocisterna*, dins *Studi storici e giuridici in onore di Antonio Era* (Pàdua, 1963), ps. 1-16.

50. Per a un resum biogràfic relatiu a Antoni Era, veg. Beppe SECHI COPELLO, *Conchiglie sotto un ramo di corallo. Galleria di ritratti algheresi* (L'Alguer, Edizioni del Sole, 1987), ps. 106-109.

51. SOLDEVILA, *Sardegna nella Cronaca di Pietro il Cerimonioso*, op. cit., p. 167.

52. Entre els anys 1957-1962 a Itàlia es comptava, només, amb la traducció de les cròniques de Desclot i de Muntaner, a càrrec de F. MOISÈ, *Cronache catalane del secolo XIII e XIV* (Firenze, 1844); i dels passatges de la crònica de Muntaner relatius a *La spedizione dei Catalani in Oriente*, trad. de Cesare Giardini, a partir de l'edició de *L'expedició dels catalans a Orient*, a càrrec de Lluís Nicolau d'Olwer (Barcelona, Barcino, 1926). No hem sabut identificar cap estudi de relleu sobre les cròniques.

aragonesi e la storia italiana del basso Medioevo,⁵³ amb el qual projectava cap a la historiografia italiana l'empenta que a Sardenya havia arribat de la mà de Ferran Soldevila.⁵⁴

2. ELS PRIMERS ANYS DE PRESENCIA CATALANA A SARDENYA

El nou període d'història sarda que s'enceta el 12 de juny de 1323, quan les tropes catalanoaragoneses, capitanejades per l'infant Alfons —el futur rei Alfons el Benigne—, desembarquen a Palma de Sols, es caracteritza per un progressiu protagonisme del poder català, enfront de la declarada oposició dels terratinents sardogenovesos, forts sobretot al Logudor, i per una política inicial d'equilibri amb els arboresos.⁵⁵ La cultura catalana —si n'excloem els aspectes estrictament jurídics— no pogué penetrar més que de manera tangencial dins la societat sarda i hagué de recloure's en les escasses colònies catalanes i, sota alguns aspectes, a la cort arboresa. No és estrany, per tant, que no ens hagi pervingut cap document literari relatiu a aquests anys.

53. Aparegut dins *Nuove Questioni di Storia Medioevale* (Milà, 1969), ps. 301 ss. Pocs anys més tard (1975), Alberto Boscolo publicava, encara, l'article ja esmentat dedicat a *Bernardo Dez Coll, funzionario e cronista del re d'Aragona Pietro il Cerimonioso*. Giuseppe MELONI, a la *Premessa* amb què obre el seu llibre sobre *L'Italia medioevale nella Cronaca di Pietro IV d'Aragona* (Sàsser, Gallizzi, 1980), ps. 11-13, reconeix que amb el seu treball recull el suggeriment de Boscolo sobre la necessitat de traduir les expedicions italianes descrites a la crònica del rei Pere. Veg. la bibliografia del prolífic historiador sard a càrrec de Miguel GUAL, *L'attività storiografica di Alberto Boscolo*, dins *Medioevo Età moderna* (Cagliari, Editrice Sarda Fossataro, 1972), ps. 3-35; i un perfil de l'activitat historiogràfica de la seva escola, a càrrec de M. Teresa FERRER I MALLOL, *La contribució italiana a la història de la Catalunya medieval i del Renaixement*, «Revista de Catalunya», núm. 16 (febrer 1988), ps. 89-92.

54. Pel que fa a les primeres estades de Ferran Soldevila a Sardenya, pot ser útil de llegir el *Prefaci a Vida d'Antoni Ballero de Cândia* (Barcelona, Editorial Barcino, 1957), ps. 5-9; i el *Discurs dels Jocs Florals de l'Alguer*, «Pont Blau», núm. 105 (agost-setembre 1961), ps. 248-251; ara dins *Cronistes, joglars i poetes*, op. cit., ps. 461-464 i 465-469 respectivament. Finalment, per a l'aprofundiment de les relacions sardocatalanes dins del context acadèmic durant el període objecte del nostre interès, veg. F. C. CASULA, *Rassegna dell'Istituto di Storia Medioevale della Facoltà di Lettere dell'Università di Cagliari*, dins «Medioevo. Saggi e Rassegne», núm. 1 (1975), ps. 61-140.

55. Aquest període es tancarà l'octubre de 1353, amb la revolta de l'Alguer i la consegüent guerra entre Marià IV d'Arborea i Pere el Cerimoniós.

Ara bé, l'estudi de la progressiva substitució lingüística es revelarà fonamental per a la comprensió dels períodes posteriors de la nostra història literària a Sardenya. En efecte, si volem comprendre el procés de penetració dels catalans a l'illa convindrà que recordem uns fets que es revelaran fonamentals a l'hora d'avaluar el model cultural que Alfons el Benigne introduí a l'illa.

En primer lloc, cal tenir en compte que abans de l'empresa militar ja es considerava el *Regnum Sardiniae et Corsicae*⁵⁶ com un territori que caldria donar en feu als cavallers que haguessin participat a la seva conquesta, tot deixant les principals ciutats sota la jurisdicció directa del rei. Entre els primers feudataris, per tant, trobem tant barons catalans, aragonesos, valencians i mallorquins, com arboresos, sasseresos i esglesiençs. S'introduïa d'aquesta manera un nou model cultural que no trigaria a revelar-se tan incompatible amb la tradició política local com incapaç de resoldre els problemes econòmics de l'illa.⁵⁷

De les conseqüències negatives del nou sistema n'eren conscients tant l'infant Alfons com els principals protagonistes de la vida política del període: no manquen expressions de queixa o sorpresa per part dels mercaders de les principals ciutats del sud de l'illa ni, fins i tot, del mateix Hugó d'Arborea. És eloqüent, en aquest sentit, la tan coneguda frase continguda en una carta que el jutge arborès va trametre el 1325 al cardenal Napoleó Orsini: «Sardi qui unum regem se habuisse credebant et modo habent tot reges quot sunt ville in Kallaro».⁵⁸

56. Per a una visió de conjunt sobre els temes relatius a l'estatualitat del Regne de Sardenya, veg. Francesco Cesare CASULA, *Il Regnum Sardiniae et Corsicae nell'espansione mediterranea della Corona d'Aragona. Aspetti politici*, dins *La Corona d'Aragona in Italia (secc. XIII-XVII). Atti del XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona* (Sàsser, 1993-2000), I, ps. 39-48.

57. Per a l'estudi del feudalisme a Sardenya durant el primer període de la dominació catalana, veg., Francesco LODDO CANEPA, *Ricerche e osservazioni sul feudalesimo sardo dalla dominazione aragonese*, «Archivio Storico Sardo», VI (1910), ps. 49-84; Marco TANGHERONI, *Il feudalesimo in Sardegna in età aragonese*, «Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa», III, 3 (1973) [= *Sardegna mediterranea* (Roma, 1983)]; i ÍD., *Il Regnum Sardiniae et Corsicae nell'espansione mediterranea della Corona d'Aragona. Aspetti economici*, dins *La Corona d'Aragona in Italia, op. cit.*, I, ps. 49-88.

58. Citem a partir d' A. ARRIBAS PALAU, *La conquista de Cerdeña por Jaime II de Aragón* (Barcelona, 1952), p. 430.

Un altre aspecte que convé tenir en compte és que el regne de Sardenya va néixer territorialment dividit en dues parts no contigües: d'una banda tenim la unió de Càller i la Gallura (precisament l'antic judicat sard on fins llavors els catalans havien tingut una presència més minsa); i d'una altra el comú de Sàsser, circumdat de territoris sota el directe control dels Doria i els Malaspina. Es comprèn, d'aquesta manera, que la penetració real dels catalans a Sardenya —penetració ètnica, si volem— havia de ser, durant aquest període, necessàriament limitada. L'administració feudal de la Gallura i del Calleràs es contradeia amb una colonització programada, que efectivament no va dur-se a terme. I cal tenir en compte, encara, un fenomen que ni la rotunditat de les disposicions reials va poder evitar: l'alt nivell d'absentisme registrat entre els feudataris. Així, la presència catalana només podia assolir un pes determinant a les principals ciutats del regne: Càller, Sàsser i Esglésies.

El *Regne de Sardenya i Còrsega* neix el 19 de juny de 1324, quan, segons Casula, «per accordo internazionale fra il Comune di Pisa e la Corona d'Aragona, in seguito alle sconfitte belliche subite, le terre sardo-pisane del Cagliaritano e della Gallura furono cedute al vittorioso re Giacomo II *il Giusto*». ⁵⁹ La primera capital del nou regne, fins al 10 de juny de 1336, fou la vila fortificada de Bonaire, que l'infant Alfons havia fet construir durant el setge de Càller. ⁶⁰

A més del contingent militar, s'havia establert a Bonaire una ben nodrida colònia de mercaders, artesans i aventurers de tota mena, procedents dels diversos regnes de la Corona d'Aragó, del de Mallorca i del judicat d'Arborea. ⁶¹ El creixement de la ciutat fou vertiginós, tant des del punt de vista demogràfic (abans de l'any 1325 comptava entre 6.000 i 8.000 habitants) com econòmic: des del primer moment Barcelona havia establert els seus còsols al port de Bonaire i n'havia fet un

59. CASULA, *Il Regnum Sardiniae et Corsicae nell'espansione mediterranea della Corona d'Aragona*, op. cit., p. 41.

60. Giuseppe SPIGA i Francesca SEGNI PULVIRENTI, *Castell de Bonaire prima capitale del Regnum Sardiniae et Corsicae*, dins *La Sardegna e la presenza catalana nel Mediterraneo*, op. cit., I, ps. 419-425

61. Boscolo parlava, referint-se a aquest període, d'«una collaborazione fra sardi e aragonesi e una fiducia nei primi da parte dei secondi»; veg. Alberto BOSCOLO, *Sardegna, Pisa e Genova nel Medioevo* (Gènova, 1978), p. 135.

important centre del comerç marítim català. Cal tenir en compte que la ciutat concedí avantatges de tipus comercial als mercaders dels regnes que havien participat en la conquesta, però també als catalans de Sicília; i és que l'illa, tal com escriu Tangheroni, «non faceva ancora parte della confederazione politica, ma si stava già progressivamente integrando nel sistema del *commonwealth* catalano-aragonese».⁶²

El protagonisme polític que d'una manera tan ràpida havia aconseguit la nova capital del regne li va permetre de beneficiar-se, gràcies a un privilegi atorgat pel rei Jaume II l'1 d'agost de 1325, de l'estatut de municipi autònom, amb l'extensió de les mateixes immunitats, gràcies i drets de la ciutat de Barcelona,⁶³ vàlids indistintament per a catalans, aragonesos i sards: «non senza un particolare riguardo nei confronti dei conquistatori ai quali fu affidato il Castello senza, però, che ai Sardi fosse vietata la dimora in esso; solamente in conseguenza di avvenimenti che si verificarono successivamente fu ripristinato nei confronti dei Sardi il divieto —già imposto dai Pisani— di vivere nella cittadella».⁶⁴ Fou així com s'introduí a l'illa el nou model d'administració municipal, complementària de la feudal, que havia de substituir els models de base pisana o genovesa a mida que les ciutats sardes anessin caient sota jurisdicció reial.

L'any 1327, dos després de la rendició definitiva dels pisans, Bernat de Boixadors, com a governador del regne⁶⁵ (càrrec que el col·locava al cap de les administracions reial i feudal) organitzà el repoblament de Càller. És del 25 d'agost d'aquest any, efectivament, el *Coeterum*, o «De gracia concessa populatoribus Castri Callari et delimitacione eciam terminorum eius»:⁶⁶ el nou estatut que, a més d'or-

62. TANGHERONI, *Il Regnum Sardiniae et Corsicae nell'espansione mediterranea della Corona d'Aragona*, op. cit., ps. 63-64; i p. 85, n. 113.

63. Per a tots aquests aspectes, veg. Evandro PUTZULU, *La prima introduzione del municipio di tipo barcellonese in Sardegna. Lo statuto del Castello di Bonaria*, dins AA.DD., *Studi storici e giuridici in onore di Antonio Era*, op. cit., ps. 321-336, amb la transcripció completa del document.

64. Francesco ARTIZZU, *Ricerche sulla storia e le istituzioni della Sardegna medievale* (Roma, 1983), p. 66.

65. Ocupà aquest càrrec entre els anys 1326 i 1330 (COSTA, *Oficials de la Corona d'Aragó a Sardenya*, op. cit., ps. 323-377).

66. Vegeu-lo publicat dins *Codex diplomaticus Sardiniae*, ed. Pasquale Tola (Torí, 1861; «Historiae Patriae Monumenta», núm. XI), s. XIV, doc. 39, ps. 685-690; i

denar el trasllat de tots els habitants de Bonaire a Càller, confirmava per a aquesta darrera ciutat, tot ampliant-los, els privilegis de què havia gaudit l'originària colònia; privilegis posteriorment confirmats per Alfons el Benigne (17 de juliol de 1331).

El 1332, cinc anys després del trasllat, el recanvi demogràfic de la ciutat i dels barris perifèrics (Vilanova, Estampaig i Llapola) ja s'havia consolidat: el nombre d'habitants procedents dels regnes de la Corona d'Aragó i del de Mallorca ascendia a 10.000.⁶⁷ El pes considerable d'aquesta nova presència fa afirmar a Ilario Principe, amb una certa amargor, que «in questa Sardegna così diversa Cagliari non è più né sarda, né pisana, e neppure italiana, ma è una città a pieno titolo catalana».⁶⁸

Amb la substitució ètnica que seguí la presa de Càller, a partir de l'any 1325 pogueren introduir-se a l'illa les primeres formes de la literatura catalana —que, malgrat tot, ara com ara desconeixem completament. Podem assenyalar, però, que la cançó de gust popular degué fer acte de presència des dels primers dies als nous territoris conquerits: la crònica de Muntaner ens demostra el costum, entre els soldats de l'exèrcit catalanoaragonès, d'entonar «llaus»;⁶⁹ és a dir, aquells «cants populars que a partir del segle XVII seran anomenats “goigs”, un gènere literari que tanta extensió i vitalitat ha tingut al nostre país».⁷⁰ I no ens podem estar d'assenyalar que les *Ordinacions fetes per los honrats consellers e probòmens del Castell de Càller*, que coneixem en dues versions redactades entre els anys 1347 i 1395,⁷¹ pres-

R. DI TUCCI, *Il libro verde della città di Cagliari* (Càller, 1925), p. 145 ss; pel que fa a l'original, veg. Silvio LIPPI, *L'Archivio Comunale di Cagliari* (Càller, 1897), p. 127 ss.

67. John DAY, *Uomini e terre nella Sardegna coloniale, XII-XVIII secolo* (Torí, 1987), p. 193 ss.

68. Ilario PRINCIPE, *Cagliari* (Roma/Bari, 1981), p. 57. Veg., pel que fa a la *catalanitat* administrativa del regne, Jordi CARBONELL, *La crida en català del virrei de Càller del 1337 i la seva significació*, dins *A più voci. Omaggi a Dario Puccini*, ed. Nicola Bottiglieri i Gianna Carla Marras (Milà, 1993), ps. 91-95.

69. August BOVER, *Els goigs sards*, dins *Els catalans a Sardenya, op. cit.*, ps. 105-110 (la referència als «llaus» es troba a la p. 105).

70. Jordi CARBONELL, *La llengua catalana a Sardenya*. Lliçó inaugural del curs acadèmic 1994-1995, Universitat Autònoma de Barcelona, p. 9.

71. Vegeu-les publicades a càrrec de Michele PINNA, *Le Ordinazioni dei Consiglieri del Castello di Cagliari del secolo XIV* (Càller, 1928) [= «Archivio Storico Sardo», XVII (1929)].

crivien que qui ofengués un home o una dona *amb cants nocturns* havia de ser castigat amb una multa de 25 lliures (i si ho feia per escrit, podia perdre fins i tot la mà dreta).⁷² Que la gent del XIV cantava..., això ja ho sabem. Però trobar traces documentals d'aquests costums, representa una grata sorpresa d'intens regust erudit.

Malauradament, només podem seguir de manera també indirecta la penetració de certes formes de l'alta cultura catalana. En aquest sentit, la dada més interessant entre les que han estat publicades ens recorda la catalanitat de la muller de Marià IV d'Arborea (jutge entre els anys 1347-1376), Timbora de Rocabertí, filla de Dalmau IV, vescomte de Rocabertí i, per tant, germana de l'abat de Vilabertran, Dalmau de Rocabertí, a qui Joan de Castellnou dedicà el seu *Compendi de la coneixença dels vicis del Gai Saber* (redactat entre 1340-1350), síntesi de les tolosanes *Leys d'amor*. Paolo Maninchedda, a qui devem aquesta interessant observació, dedueix d'aquest estret parentiu i de les intenses relacions entre els Arborea i els Rocabertí, que «il Giudicato di Arborea, pur essendo l'area sarda non controllata né militarmente né politicamente dai Catalani, nel Trecento poté continuare ad essere [...] un tramite della cultura catalana nell'isola, ed in particolare di quella legata al *milieu* delle *Leys d'amor*»;⁷³ és a dir, un canal d'introducció a Sardenya de la tendència literària d'imitació de l'escola poètica de Tolosa, tan de moda aleshores a Catalunya. Nosaltres només podem afegir que Joan de Castellnou, alhora, esmenta els grans senyors de Sardenya en un sirventès compost entre 1339 i 1342; i que elogia sentidament l'autor d'una insòlita *Vesió*, Bernat de So, el qual havia de participar a la campanya algueresa de l'any 1354.⁷⁴

72. Francesco ARTIZZU, *Le condizioni della donna nelle catalane ordinazioni dei consiglieri del Castello di Cagliari del secolo XIV*, dins *Ricerche sulla storia e le istituzioni della Sardegna medievale* (Roma, 1983), ps. 61-87 (la referència ai «canti notturni» es troba a la p. 70).

73. Paolo MANINCHEDDA, *Sui rapporti tra la poesia popolare sarda e la tradizione lirica provenzale e catalana*, dins *Studi catalani e provenzali* (Càller, 1996), ps. 43-64 (la referència a Timbora de Rocabertí es troba a les ps. 54-55); vegeu d'aquest mateix autor l'article *Per una riedizione del Compendi de la conexença dels vicis que's podon esdevenir en los dictats del Gai Saber de Joan de Castellnou*, dins *Studi catalani e provenzali*, op. cit., ps. 9-40.

74. A. PAGÈS, *La Vesió de Bernat de So et le Debat entre Honor e Delit de Jacme March [...] suivis du Sirventés de Joan de Castellnou* (Tolosa/París, 1945), ps. 119-139.

Entre els cavallers que acompanyaren el Cerimoniós durant el setge de l'Alguer, hi trobem encara el valencià Ramon de Vilanova, un dels col·laboradors del monarca en la revisió de la *Crònica*;⁷⁵ i el governador Riambau de Corbera, que va trobar la mort durant el setge, de manera que el rei Pere va haver d'interessar-se personalment per tal que fossin respectats els drets del seu joglar, Jaume de Concabella.⁷⁶ Tot al llarg del setge de la ciutat, per tant, no van manca individus sensibles a l'esperit literari, entre els quals el monarca mateix. És prou sabut, en efecte, que el Cerimoniós cantà, l'any 1355, «lo bon ayre e la noblea d'esta isla de Cerdenya»,⁷⁷ que trameté al seu oncle amb la següent presentació:

«Car avoncle: ffem-vos saber que nós, veén e conexén lo bon ayre e la noblea d'esta isla de Cerdenya, per ço avem fet un sirventès qui conté veritat, translat del qual dins la present vos trametem. E com se diga per alguns lo contrari, ço és, per aquells qui no hic són estats o no hic han tant estat com nós, car, si ho havien, mils haurien pogut veer e conèixer, per què ardidament lo dit sirventès mostrets a tots cells qui veer-lo volran, per tal que d'açò mils sàpien veritat. Dat en Castell de Càller, a VIII dies de juny, en l'any de la nativitat de Nostre Senyor MCCCCL cinch.»

Tallant curt, «propaganda política en vers».⁷⁸

Per tancar aquest capítol, potser val la pena d'assenyalar que el 1360 l'arquebisbe de Càller, Joan d'Aragó, va participar en la cerimò-

75. GUBERN I DOMÈNECH, *Notes sobre la redacció de la Crònica de Pere «el Cerimoniós»*, op. cit., ps. 135-148 (veg. sobretot la p. 144).

76. COSTA, *Oficials de la Corona d'Aragó a Sardenya*, op. cit., p. 343.

77. Veg. Pier Enea GUARNERIO, *Un sirventese del re Pietro IV d'Aragona intorno a Cagliari*, «Archivio Storico Sardo», II (1906), p. 424 ss.; Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per a la història de la cultura catalana mig-èval*, I (Barcelona, 1908), p. 568; i II (Barcelona, 1921), p. 105; i Joaquim RUBIÓ I BALAGUER, *Història de la literatura catalana*, I (Barcelona, 1984), p. 160. A més d'aquest «sirventès qui conté veritat», amb el qual, escriu Joaquim Rubió, el Cerimoniós va voler «donar una lliçió als nobles que excusaren acompanyar-lo en l'expedició, de por de la insalubritat de l'illa», el nostre rei, l'estiu d'aquell mateix any, «escriu una "resposta" a un "dictat" del cavaller Pere de Gostemps sobre aquella difícil guerra» (els dos textos s'han perdut).

78. CARBONELL, *La llengua catalana a Sardenya*, op. cit., p. 9.

nia en què fou armat cavaller Jaume March, avi del gran poeta Ausiàs. Entre els nobles que assistiren a la cerimònia, celebrada a Pedralbes, hi trobem Guillem Galceran de Rocabertí, marit de Maria de Bas i, per tant, cunyat del jutge d'Arborea Marià IV.⁷⁹ Un dels fills del nou cavaller March, que també es deia Jaume —autor d'un poema del qual tindrem ocasió de parlar més endavant—, coincidí, per la seva condició de mantenidor de la barcelonina festa de la Gaya Sciència, amb Ramon Savall, aleshores conseller de la ciutat (1395). Aquest darrer, versificador ocasional i amic de Bernat Metge, tenia interessos de relleu a Sardenya.⁸⁰ En efecte, trobem un Ramon Savall, potser el pare del poeta, a la llista dels nous propietaris feudals de l'illa —naturalment, tenaços absentistes— i finançadors, en moments de dificultat econòmica, de les principals campanyes militars sardes: hi fa costat, doncs, a Arnau Ballester,⁸¹ Pere des Bosc,⁸² F. de Santcliment,⁸³ Bernat des Puig, Berenguer Castellar..., tots ells consellers, tesorers, escrivans o bé simplement notaris.⁸⁴ El 1366 figura encara un «Ramonet Ça-Vall, fill e hereu d'en Ramon Ça-Vall»,⁸⁵ en una altra llista de pa-

79. Podem afegir encara que el vescomte de Rocabertí, l'any 1382, acompanyà Maria de Luna, hereva al tron sicilià, de Licata a la cort catalana de Càller, on la princesa, rebutjada per l'infant Joan, va residir tot esperant la resolució protocol·lària de les seves noves, que al capdavant celebrà amb el nebot del Caçador i futur rei de Sicília, Martí el Jove; veg. Francesco GIUNTA, *La presenza catalano-aragonesa in Sicilia*, dins *La Corona d'Aragona in Italia*, op. cit., I, p. 98 (l'article ocupa les ps. 89-111).

80. Vegeu una biografia d'aquest barceloní, limitada però a la seva activitat a Sardenya, dins M. TANGHERONI, *La città dell'argento. Iglesias dalle origini alla fine del Medioevo* (Nàpols, 1988), ps. 298-304.

81. Vegeu-ne una breu biografia dins M. CUADRADA, *El Maresme medieval. Hábitat, economía y sociedad. Siglos X-XIV* (Mataró, 1988), ps. 415-417 i 422-423.

82. Veg. CUADRADA, *El Maresme medieval*, op. cit., ps. 417-419 i 429-440; i, pel que fa a la seva activitat a Sardenya, Luisa D'ARIENZO, *La cancelleria di Pietro IV d'Aragona nell'assedio di Alghero di 1354*, «Archivio Storico Sardo», XXXII (1981), ps. 144-145.

83. COSTA, *Oficials de la Corona d'Aragó a Sardenya*, op. cit., ps. 369-373.

84. Hem extret aquesta llista de compradors de feus de l'article de Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *Después de Aidu de Turdu (1347): las repercusiones de los sucesos de Cerdeña en el patrimonio real*, dins *La Corona d'Aragona in Italia*, op. cit., II, ps. 789-809 (la llista de noms es troba a les ps. 800-801).

85. Veg. CIRO MANCA, *Notes sobre l'administració de la Sardenya catalana en el segle XIV: L'arrendament de les rendes e drets reials (1344-1347)*, «Estudis d'història medieval», V (1972), ps. 71-91.

trícis barcelonins que reclamen certs beneficis que els corresponen d'un arrendament reial a Sardenya. Deu tractar-se del nostre poeta, aquell que en veure que altres propietaris com ell ascendien a la categoria de cavallers —Jaume March, per exemple— va escriure en un català exempt de provençalismes:

Los ciudatans fan estament reyal
en lur vestir metén guany e cabal
e-n breu fondran e mudaran penatge.⁸⁶

3. *EL CANÇONERET DE RIPOLL I LA LITERATURA POPULAR ALGUERESA*

A partir de l'any 1354, un cop ocupada la ciutat de l'Alguer i substituïda la població autòctona amb individus procedents dels diversos territoris de la Corona d'Aragó —però essencialment catalanoparlants—,⁸⁷ la literatura catalana pogué penetrar en la nova ciutat catalanosarda sense necessitat d'intermediaris. Pel que fa a la poesia, la manca d'una tradició comuna, d'una identitat pròpia en les capes humils de la població, no pogué afavorir ni el transferiment ni la creació d'una èpica de prou volada. Els fets bèl·lics lligats al setge i a la presa de la ciutat, a més, no havien estat protagonitzats pels nous habitants de l'Alguer, de manera que no transcendiren literàriament, no donaren lloc a l'epopeia. És cert que trobem el diari de la conquesta a la *Crònica* del rei Pere, però expressat amb aquella fredor cancelleresca que caracteritza el treball historiogràfic del monarca:

«Per ço com [...] lo dit lloc [...] s'era contra nós [...] rebel·lat, no [...] consentim que algun dels pobladors antics pus avant hi romangués, ans tots ne fossen foragitats [...] e que el lloc romangués a nós en guisa que fos poblat a volentat [...] nostra.» (cap. V, 38)

86. Citem a partir de RIQUER, *Història de la literatura catalana*, op. cit., I, p. 588.

87. Pel que fa al context historicopolític de la intervenció armada capitanejada pel Cerimoniós en persona, veg. el capítol dedicat a «Pietro IV d'Aragona in Sardegna», dins CASULA, *La Sardegna aragonesa*, op. cit., ps. 288-296.

Cal esperar un esdeveniment carismàtic que faci possible l'afermament d'una memòria col·lectiva. I l'ocasió no arribarà fins a l'any 1412, de la mà de la fallida conquesta de la ciutat per part de les tropes francosassereses.⁸⁸ Al capdavant l'Alguer, per oposició envers una comunitat externa —els «francesos»— i envers una altra d'interna —els «traïdors dels sasseresos»— trobarà definitivament la seva identitat —una identitat local catalana— que encara ara la caracteritza; i la celebrarà amb les conegudes *Relació* i *Cobles de la conquesta dels francesos*.⁸⁹

Però la cançó lírica pogué fer un camí del tot diferent: immediatament després de la presa de la ciutat, en efecte, degueren introduir-s'hi les primeres formes de la nostra poesia. Ara, sis segles i mig després dels fets, ens sembla encara d'endevinar-ne certes traces rere alguns textos transmesos oralment fins als nostres dies. Per tal d'assajar d'establir un paral·lel entre la poesia medieval i la poesia popular algueresa, voldríem recordar el cançonet de Ripoll,⁹⁰ copiat entorn de l'any 1346 i equivalent, per tant, de l'eventual patrimoni poètic d'alguns dels primers repobladors de l'Alguer.⁹¹

Una de les danses presents al cançonet de Ripoll —«la més interessant de totes», talla curt Martí de Riquer—,⁹² és la cançó anònima

88. Per als fets històrics, literaris i documentals relacionats amb aquest tema, veg. l'article d'August BOVER, *Relació i Cobles de la conquesta dels francesos*, «Catalan Review», núm. 7 (1993), ps. 9-36, amb una bona bibliografia.

89. Pel que fa a les *Cobles*, veg. María Asunción ROCA MUSSONS, *Il Giudice negativo. Analisi di alcuni aspetti delle «Cobles de la conquesta dels francesos»*, dins *Alghero, la Catalogna, il Mediterraneo. Storia di una città e di una minoranza catalana in Italia (XIV-XX secolo)*, ed. Antonello Mattone i Piero Sanna (Sàsser, Gallizzi, 1994), ps. 191-215. Pel que fa en canvi a la *Relació* i la seva funció èpica, veg. Joan ARMANGUÉ, *La Relació de la conquesta dels francesos (s. XVII)*, comunicació llegida al «III Coloquio Internacional sobre relaciones de sucesos: "El encuentro de civilizaciones, 1500-1750: informar, celebrar, narrar"», organitzat per la Sociedad Internacional para el Estudio de las Relaciones de Sucesos (SIERS) / Università degli Studi di Cagliari (Càller, 5-8 de setembre de 2001), actualment en premsa.

90. J. RUBIÓ i BALAGUER, *Del manuscrit 129 de Ripoll el segle XIV*, «Revista de Bibliografia Catalana», VIII (1905), ps. 285-378.

91. Sense que vulguem —ni puguem— extreure'n cap conseqüència de relleu, convé assenyalar que durant els setge de Càller morí, tal com recorda la *Crònica* de Pere el Cerimoniós (cap. I, 35), el cavaller Dalmau de Castellnou (1324), un dels dos possibles autors de la dansa que comença «Domna, de mi mercè-us prenya», que trobem transcrita al cançonet de Ripoll (RUBIÓ, *Del manuscrit 129 de Ripoll, op. cit.*, p. 357).

92. RIQUER, *Història de la literatura catalana, op. cit.*, I, p. 516.

de la *malmonjada*, el refrany de la qual fa: «Lassa, mays m'agra valgut / que fos maridada / o cortès amich agut / que can suy monjada». Comparem-la amb una cançó, «posada en boca d'una noya», que Eduard Toda va recollir de fonts orals a la fi del segle XIX:

Mon pare y mos germans
m'han privat la alegría,
perqué ells sont capellans
volen que monja sia.
Mirau si anirà bé
ferme monja per forsa,
lo convent vaja á l'orsa
que monja no seré.⁹³

Joan Amades recollí una versió molt semblant al seu *Cançoner*, tot remetent a una anècdota històrica ambientada a Maó «durant l'ocupació britànica de Menorca, a la primeria del segle passat».⁹⁴ Francesc Manunta, fidel a aquesta interpretació, va concloure que la cançó degué arribar a l'Alguer «mitjançant navegants menorquins o algueresos del segle XVIII».⁹⁵ Nosaltres, però, estem convençuts que és tan fora de lloc fer remuntar la redacció primera d'aquesta cançó a l'anècdota menorquina, com ho és considerar —escriu Martí de Riquer— «la dansa del segle XIV escrita per una monja». «Això —continua— no és versemblant; tampoc les “malmaridades” no són escrites per dones malcasades», de manera que el més probable és que tant la cançó medieval com la popular algueressa del XIX es limitin a perpetuar una an-

93. Eduard TODA, *Un poble català d'Italia. L'Alguer* (Barcelona, La Renaixensa, 1888), p. 34. Pel que fa al tema de la *monja per força* en la literatura catalana, on compta amb ben poques mostres, veg. R. ARAMON I SERRA, *Dues cançons populars italianes en un manuscrit català quatrecentista*, «Estudis Romànics», I (1946-48), ps. 159-188, ara dins *Estudis de llengua i literatura* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1997), ps. 309-344: en estudiar una cançó italiana de monja, Aramon recorda la composició medieval i altres versions recollides al folklore català (p. 319); no hi té en compte, però, la cançó que ens ocupa.

94. Joan AMADES, *Folklore de Catalunya. Cançoner* (Barcelona, Selecta, 1951), núm. 2.291, p. 408. Aquesta versió comença: «Els pares i els meus germans / me n'han quitat l'alegria, / ells no s'han fet capellans / i volen que monja jo en sia».

95. Francesc MANUNTA, *Cançons i líriques religioses de l'Alguer catalana*, I (L'Alguer, La Celere, 1988), p. 110.

tiga temàtica que ja trobàvem present en textos llatins del segle XII, per exemple.⁹⁶

I tornem al cançoneret. Trobem un nou paral·lelisme en una altra poesia, en aquest cas deguda a Pere Alamany, «on l'autor dialoga amb la mateixa dansa, la qual hi intervé com a missatgera d'una dama».⁹⁷ Eduard Toda recollí també «una altra cansó dialogada» algueresa, que diu:

—Ay lo meu cor,
del babu [‘pare’] y de la mama jo tench pór.
—No tingas pór, coloma,
que só lleuger y porto alas de ploma.
—Vina á hora ferjada
que no nos vegi llengua mal parlada.
—A l’hora que vindré
ja trobaré adormit tot lo carré.⁹⁸

No només la «llengua mal parlada» ens recorda la figura del *lau-sengier* de la lírica trobadoresca, sinó que els vv. 7-8 ens fan pensar literalment en el v. 13 de la dansa d'Alamany: «Que·n veniats una nuyt foscha».

Amb tot això, és clar, no hem volgut insinuar que hagi d'existir necessàriament un deute directe envers el cançoneret de Ripoll, sinó senzillament que la cançó popular algueresa presenta moments d'intens regust medieval, cosa que podria indicar la dissolució de certes formes de la nostra poesia culta en la poesia de transmissió oral de l'Alguer. No cal dir que els contactes amb la nostra poesia popular són molt més intensos encara; però ara ens hem volgut referir només

96. RIQUER, *Història de la literatura catalana*, op. cit., I, ps. 516-517. Riquer (n. 27) atribueix a Jaume Massó l'afirmació segons la qual la dansa medieval fóra escrita per una monja. De fet, aquell erudit s'havia referit només a «la suposada monja», la qual, tot resumint l'argument de la cançó, «es queixa dels qui l'han tancada en el convent»; veg. Jaume MASSÓ I TORRENTS, *Repertori de l'antiga literatura catalana*, I. *La poesia* (Barcelona, Alpha, 1932), p. 300. Val la pena d'assenyalar que, segons Massó, «aquesta graciosa poesia podria intitular-se: “la monja per força”», en feliç coincidència amb el v. 6 de la versió algueresa.

97. RIQUER, *Història de la literatura catalana*, op. cit., I, p. 517.

98. TODA, *L'Alguer*, op. cit., p. 33.

al segle XIV, i deixem per a una altra ocasió la continuació d'aquesta línia d'estudi.

4. MISSATGERS ARBORESOS A LA CANCELLERIA REIAL

Els darrers anys del regnat de Pere III el Cerimoniós i tot el de Joan I el Caçador (1387-1396) es caracteritzen a Sardenya per la fragmentació territorial i administrativa, la inestabilitat política, la preemptorietat de les fronteres i l'alternança de breus períodes de tens equilibri amb altres de guerra oberta entre les dues forces que cercaven el domini absolut de l'illa: la Corona d'Aragó i el judicat d'Arborea.⁹⁹

Com a conseqüència de la mort del rebel jutge d'Arborea Hugó III, «feta cruelment a VI dies del mes de març proppassats [1383] per los seus sards d'Oristany»,¹⁰⁰ la seva germana Elionor va traslladar-se de Gènova a la capital del judicat per tal de fer-se càrrec de la seva direcció política, en qualitat de regent del fill Frederic, a partir d'aquell moment jutge nominal. Sense preveure les greus repercussions que el seu gest havia de tenir damunt del marit —el genovès Brancaléu Doria, que aleshores es trobava al Principat—, el 17 de juny Elionor va

99. Per a l'exposició dels fets històrics seguim Rafel TASIS I MARCA, *Pere el Cerimoniós i els seus fills* (Barcelona, 1962; «Biografies catalanes», 7), sobretot els capítols 1-4 de la segona part; convé tenir en compte també, del mateix autor, *Joan I, el rei caçador i músic* (Barcelona, 1959). Pel que fa a la bibliografia general, remetem el lector a la que proposa Carme BATLLE, *L'expansió baixmedieval (segles XIII-XV)*, dins *Història de Catalunya*, dir. Pierre Vilar, III (Barcelona, 1988), ps. 476-478.

100. Carta de Pere III, firmada el 7 d'abril de 1383, transcrita dins R. TANDA, *La tragica morte del giudice Ugono III d'Arborea alla luce di nuove fonti documentarie*, dins *Miscellanea di studi medioevali sardo-catalani* (Càller, 1981). Els fets històrics que tenim en compte ens han arribat a través d'una sèrie de documents, conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que reproduïen exclusivament el punt de vista de les forces catalanoaragoneses. Perdudes les fonts indígenes durant l'incendi dels arxius d'Oristany de l'any 1479, es refereixen al pensament polític arborès tan sols els documents judicials registrats a la cancelleria catalana. És ben particular el fet que alguns d'aquests documents siguin redactats precisament en català, com certes lletres de l'any 1391 en què Brancaléu Doria, alliberat de poc, s'enfrontava al poder reial; en català, per tant, escriví al governador de Càller, Joan de Montbui, que «[nós] no son tenguts a rey ne a regina», en una font, segons F. C. Casula, «preziosissima perché è l'unica che abbiamo riguardante il pensiero politico di un personaggio giudicale» (CASULA, *La Sardegna aragonesa*, op. cit., II, p. 452).

adreçar al rei Pere una carta en la qual exposava el seu programa de pacificació de Sardenya, que preveia la seva divisió en dos grans territoris polítics: d'una banda Càller i l'Alguer, sota dominació catalanoaragonesa, i de l'altra la resta de l'illa, transformada en estat independent. Per tal de tractar aquests afers, la jutgessa-regent pretenia trametre davant del rei quatre ambaixadors arboresos, dels quals res no sabem.¹⁰¹ Ens consta tan sols que Lleonard, bisbe de Santa Justa, i Comita Pancia representaren davant Pere III «Madona Elienor d'Arborea e los Sards d'Arborea del regne de Sardenya» durant les negociacions de pau que es dugueren a terme a Catalunya durant l'estiu del 1386.¹⁰²

El rei Pere es trobava a Montsó, on el 12 de juny de 1383 havien estat inaugurades unes corts generals que havien d'ajornar-se repetidament i que, represes el 1388, mai no havien de concloure's. El rei, de fet, empès per les ciutats dels diversos regnes, les havia convocades sense gaire convicció, i en una llarga carta al seu fill Joan, encara duc de Girona, arribà a acusar-lo d'haver instat els diputats d'Aragó i de València a reclamar aquelles corts que ell no desitjava. L'infant es defensà tot al·legant que havia intervingut sobretot pel «fet de Sardenya, lo qual no vehia labores ni veyg de present que pugués ni puxa ésser provehit sens consell, favor e ajuda de vostres sotsmeses per via de cort general».¹⁰³ I, efectivament, s'hi tractà el tema sard i, sobretot, el destí de Brancaleó Doria, que havia d'acabar arrestat, conduït a Càller i tancat a la torre de Sant Pançraç, on restà presoner per un període de sis anys.

101. Tradueix del llatí a l'italià la carta d'Elienor d'Arborea, Evandro PUTZULU, *L'assassinio di Ugone III d'Aragona e la pretesa congiura aragonesa*, «Anuario de Estudios Medievales», II (1965), p. 342.

102. Raimondo TURTAS, *Alcuni problemi della chiesa arborense tra la fine del secolo XI agli inizi del XV*, dins MELE, *Società e cultura nel giudicato di Arborea*, op. cit., p. 186 (l'article ocupa les ps. 171-188).

103. Citem a partir de TÀSIS, *Joan I*, op. cit., p. 159 (la carta de Joan I és datada el 15 de juliol de 1385). A les corts reunides a Sant Mateu el 1367, Pere III havia llegit la famosa proposició en què acusava de «desconeixença» el jutge sard Marià d'Arborea, i demanava ajut a l'assemblea «com puscam humiliar lo jutge a nós desconeixent e rebel», veg. R. ALBERT i J. GASSIOT, *Parlaments a les Corts Catalanes* (Barcelona, 1928), ps. 33-42; l'original procedeix de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 1529, fol. 49, i consisteix en un quadern de 4 fulls que es clou amb una nota de l'arxiver Pere Miquel Carbonell: «Aquest original es tot scrit de ma del dit Rey en Pere»).

No són clars els motius que havien empès Brancaléu Doria a arriscar-se a viatjar per Catalunya durant un període tan delicat. El trobàvem el 3 de març de 1383 a Barcelona, cercant «diners per provisió mia e de la mia compania e encara per los missatgers qui no ich han un diner per fer la vida», tal com escriu ell mateix o bé —segons afirma F. C. Casula— «un suo segretario in cattivo catalano». ¹⁰⁴ Tot i que encara no ha estat resolta una contradicció de caràcter cronològic, convé tenir en compte que, segons Zurita, Brancaléu Doria, en ocasió de les corts generals, s'havia traslladat a Montsó per tal de presentar-se al rei, que l'hauria armat cavaller el 24 de juny de 1383, tot nomenant-lo alhora comte de Montlleó i baró de Marmilla. ¹⁰⁵

De qualsevol manera, allò que ens interessava era fer el seguiment d'aquests sards temporalment establerts a la Corona d'Aragó peninsular. La carta de Brancaléu Doria ens demostra que venien tècnicament preparats per a superar les barreres lingüístiques sense haver de recórrer al llatí. Demanem-nos ara quin era el nou ambient cultural que els acollí, abans que s'arribés a la redacció dels acords de pau de l'any 1388, en aquella Cancelleria que els missatgers van haver de freqüentar; prop d'aquell «cercle d'intel·lectuals cortesans, compost de secretaris, escrivans i protonotaris —escriu G. Tavani—, que contribuï d'una manera determinant a formar la prosa elegant, expressiva i austera alhora de la Cancelleria reial, arrel del català literari de l'humanisme i el Renaixement». ¹⁰⁶

Feia pocs anys (1367) que el protonotari reial Jaume Conesa havia començat la traducció de la *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne, en la qual —escriu Martí de Riquer— «la prosa és en-sems clara i precisa, amb un substrat de sintaxi llatina severament mesurat» que trobarem també a la prosa cancelleresca del traductor. ¹⁰⁷

104. CASULA, *La Sardegna aragonese, op. cit.*, II, p. 711.

105. La contradicció rau en el fet que a la seva carta del mes de març, Brancaléu ja firmava amb el títol de comte. Veg. G. Zurita, *Los cinco libros postremos de la primera parte de los anales de la Corona de Aragon* (Saragossa, 1610), t. II, IV, llib. X, cap. XXXIV, ps. 685-686.

106. GIUSEPPE TAVANI, *Per una història de la cultura catalana medieval* (Barcelona, 1996), p. 151.

107. RIQUER, *Història de la literatura catalana* cit., II, 348; veg. també Antoni RUBÍ I LLUCH, *Influència de la sintaxi llatina en la Cancelleria catalana del segle xv*, dins

A l'ambient cortesà Conesa per força hagué de coincidir amb Ferrer Saiol, protonotari de la reina Lionor de Sicília i, a partir del 1371, superior directe d'un ajudant de registre d'excepció: el fillastre de Ferrer, Bernat Metge. Ferrer Saiol traduï, entre els anys 1380 i 1385, el tractat d'agricultura *De re rustica* de Palladi Rutili, que alhora fou traduït al castellà a partir de la seva versió. En aquesta tasca, hom ha destacat la «pruïja de fidelitat, que no està en funció de la bellesa de l'obra traduïda, car aquesta no existeix, sinó en la precisió amb la qual cal traslladar al català una obra que conté ensenyaments agrícoles».¹⁰⁸

Són de l'any 1380, finalment, els coneguts elogis —inclosos en cartes reials redactades pel secretari Bernat Miquel— de l'Acròpolis d'Atenes, «la pus rica joia que al món sia», i de les gestes dels antics atenesos, celebrades per escriptors de gran enginy que els atorgaren fama. Aquesta mostra de veneració per l'antiguitat i, al segon cas, l'oportuna citació del *De coniuratione Catilinae* de Sallusti, permeten de parlar obertament, al capdavant, de cultura renaixentista a la Cancelleria reial: i no només pel que fa a les idees, sinó també per aquell estil «clàssic» que ha estat individuat fonamentalment a partir del 1381.¹⁰⁹

Amb això no volem dir, però, que aquestes influències necessàriament arribessin a transcendir: de retorn a les terres d'Arborea, els missatgers sards empraren la nostra llengua només en ocasions molt comptades —fonamentalment en traduccions de documents oficials relacionats amb les negociacions de pau que culminaren l'any 1388. De fet, els nous corrents de pensament que s'havien introduït a la cancelleria barcelonina pogueren arribar a Sardenya de la mà d'un seguit dels funcionaris que havien d'ocupar-se d'aquests mateixos acords de pau.¹¹⁰ Una pau, però, que no arribà a ser firmada.

Actas y memorias. Actes del VII Congrés Internacional de Lingüística Romànica, II (Barcelona, 1955), p. 358.

108. RIQUER, *Història de la literatura catalana*, op. cit., II, p. 350.

109. Veg. R. GUBERN, *Epistolari de Pere III*, I (Barcelona, 1955), p. 22, n. 45.

110. Ens referim fonamentalment a Joan de Montbui, procurador reial i ambaixador a la cort arborea l'abril de 1385; Eiximèn Peris d'Arenós, governador del cap de Càller a partir de 1386; i Joan de Santa Coloma, governador del cap de Logudor (COSTA, *Oficials de la Corona d'Aragó a Sardenya*, op. cit.; i D'ARIENZO, *La cancelleria di Pietro IV d'Aragona nell'assedio di Alghero di 1354*, op. cit., amb abundant documentació relativa a aquests alts funcionaris). Veg. un anònim exemple de la prosa cancelle-

5. EL CASTELL DE JOIOSA GUARDA I LA LLEGENDA ARTÚRICA

Quan l'any 1391 els sards arboresos aconseguiren de conquerir de mans catalanoaragoneses el castell de Joiosa Guarda, a Villamasargia, el rei Joan I d'Aragó es lamentà tot proferint una sentència que en aquestes pàgines pretenem d'analitzar: en efecte, segons Joan el Caçador, de la pèrdua de Joiosa Guarda «la nació Catalana ne és ensutzada» (és a dir, 'tacada' d'infàmia).¹¹¹ Ens semblaria excessiva una queixa de tanta magnitud per un castell de més o de menys en aquell daltabaix de guerra que estava a punt d'eliminar del territori sard l'element català: perduda Joiosa Guarda, a Sardenya només restava sota el control de la Corona d'Aragó la capital del regne, Càller; la fidel ciutat de l'Alguer, repoblada amb catalans; Longosard (l'actual Santa Teresa de Gal·lura); i els castells de Sant Miquel, d'Aiguafreda i de Quirra al sud de l'illa,¹¹² ens semblaria una queixa excessiva, repetim, si no fos que hi endevinem una pregona desil·lusió per la pèrdua d'un castell de fortes connotacions simbòliques, entrelligades en l'ordit èpic en el qual vivia —i pel qual lluitava— el monarca català.

És sabut, efectivament, que ben sovint els reis de la Corona d'Aragó, com tants d'altres sobirans i grans senyors, volgueren seguir en la vida real comportaments cavallerescos amb els quals fonamental-

resca, no mancada d'una certa elegància, a càrrec un d'aquests alts funcionaris (potser Joan de Montbui), a l'apèndix de l'article de Barbara FOIS, *Su un trattato di pace mai siglato fra Eleonora d'Arborea e Pietro IV d'Aragona: valutazioni e consigli di un contemporaneo*, dins *La Corona d'Aragona in Italia, op. cit.*, I, ps. 445-479 (l'apèndix ocupa les ps. 466-471, i hi destaca una idea pacifista que ens recorda la *Vesió* de Bernat de So: «[...] com ja és sabut, terra guerrejada ni tresor qui's hage per armes com fa mal profit e mal bé, part que no és honor lo dir-ne profit a la ànima ni pertany a bon príncep que per diners jaquis pau»).

111. Veg. TÀSIS, *Pere el Cerimoniós i els seus fills, op. cit.*, p. 185.

112. En menys d'un any, els arboresos havien recuperat les posicions anteriors a la pau del 1388, firmada entre Elionor d'Arborea i Joan I d'Aragó, amb l'única diferència que no pogueren conquerir Longosard, per bé que se'n sentiren compensats amb el castell de Joiosa Guarda. Per al context bèl·lic en què s'esdevé la presa de Joiosa Guarda remetem el lector a l'estudi d'A.M. OLIVA i O. SCHENA, *La seconda presa arborense di Villa di Chiesa nel 1391*, dins *Studi su Iglesias medioevale* (Pisa, 1985).

ment imitaven els herois de les cançons de gesta franceses i occitanes i de les novel·les de temàtica bretona. Abans d'això, encara, havien trobat en la poesia d'expressió provençal un vehicle que els igualava als altres trobadors, i se sotmetien a les regles de l'amor cortès amb una humilitat que sens dubte els feia esdevenir simpàtics als ulls de llurs súbdits. El rei Alfons el Cast, per exemple, a mitjan segle XII ja se'ns presentava com un vassall «plevitz e juratz» ('compromès i juramentat') de la seva dama...¹¹³ Es tracta, però, de convencions estrictament literàries que els descendents del rei Alfons havien de continuar conreant, però que només coincideixen marginalment amb l'objecte del nostre interès. En efecte, ara volem recordar en el tarannà dels monarques alguns exemples de capteniment cavalleresc projectat cap a la realitat; és a dir, actituds apreses en la tradició literària, aplicades però a un context verídic. I per a això la font documental idònia no serà la lírica dels trobadors sinó l'èpica de les quatre grans cròniques catalanes.

Jaume I, en primer lloc, havia assimilat profundament l'esperit i l'estil de les gestes, «als quals —escriu Martí de Riquer— emmotllava determinades actituds de la seva vida i que, per tant, es reflecteixen a la seva crònica».¹¹⁴ És conegut, en aquest sentit, el passatge en el qual el rei, tot rient, s'arrencà ell mateix una sageta que l'havia ferit al cap (cap. CCLXVI); i ja hem parlat d'aquell jurament que arrencà a nobles i bisbes pel qual es comprometien a no recular davant l'enemic, durant la presa de Mallorca. Més enllà de probables exageracions formals, ha estat assenyalat que de manera més o menys conscient Jaume I pogué imitar, amb el seu comportament decidit, l'heroic Vivian, que a la *Chansun de Willalme* s'arrencava ell tot sol una fletxa del braç;¹¹⁵ i que en altres cançons de gesta franceses, sobretot a *Chevalerie Vivien*, jurava de no recular mai davant els sarraïns.¹¹⁶ En aquest sentit, Miquel Coll i Alentorn ha proposat l'any 955 com la data aproximada de la introducció a Catalunya d'una moda onomàstica relacionable

113. RIQUER, *Història de la literatura catalana*, op. cit., I, ps. 44-46.

114. *Ibid.*, p. 418.

115. Manuel DE MONTOLIU, *Sobre els elements èpics, principalment arturians, de la crònica de Jaume I*, dins *Homenaje a Menéndez Pidal*, I (Madrid, 1924), p. 709.

116. RIQUER, *Història de la literatura catalana*, op. cit., I, ps. 416-418.

amb el cicle èpic de Guillem, dins del qual s'insereix el seu nebot Vivà;¹¹⁷ un segle més tard i també a Catalunya, Guerau de Cabrera recordava aquest heroi, *Vezià*, al seu famós «Ensenhamen» adreçat al joglar Cabra.¹¹⁸ No és en absolut fora de lloc, doncs, acceptar que Jaume I pogués tenir presents actituds pròpies d'aquest heroi en determinats moments de la seva vida, naturalment els més carregats d'emoció èpica; i que aquell record influís decididament en el seu comportament cavalleresc.

La crònica de Bernat Desclot demostra més encara la influència que exercien en els ambients cortesans les cançons de gesta —aquí generosament prosificades i, per tant, responsables de bona part del to èpic de la crònica—¹¹⁹ i els ideals cavallerescos de tipus artúric. Ara, però, ens interessa la figura del rei més que no pas la del cronista. En aquest sentit, és preciós el ja esmentat passatge relatiu al desafiament de Bordeus, que empeny Martí de Riquer, parlant de Desclot, a escriure: «En aquestes pàgines no és el cronista el qui rep la influència de la literatura, sinó el seu protagonista que actua literàriament».¹²⁰

I ara volem deixar de consignar exemples relacionats amb aquest tema, per tal de recordar que les cròniques, com és natural, constituïen textos de lectura obligada a l'intern de la família reial. Per limitar-nos al *Libre dels feyts* de Jaume el Conqueridor, convé recordar que el seu nét Jaume II encarregà al dominicà Pere Marsili la redacció d'un *Liber gestarum* (1313), fet a partir de narracions en

117. *La introducció de les llegendes èpiques franceses a Catalunya*, dins *Coloquios de Roncesvalles, Agosto 1955* (Saragossa 1956), ps. 133-150; ara dins *Obres de Miquel Coll i Alentorn*. IV. *Llegendari*. (Barcelona, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993), ps. 136-151 (la referència a Vivà es troba a les ps. 140-141; i la taula onomàstica que li correspon, on és documentat a partir de l'any 927, a l'Apèndix IX, p. 149).

118. Veg. l'edició a càrrec de Martí de RIQUER, *Los cantares de gesta franceses* (Madrid, 1952), ps. 359 ss.

119. Veg. sobretot, l'article de Miquel COLL I ALENTORN, *Notes per a l'estudi de la influència de les cançons de gesta franceses damunt de la Crònica de Bernat Desclot*, «Estudis Universitaris Catalans», núm. XII (1927), ps. 46-58; ara dins *Obres de Miquel Coll i Alentorn, Llegendari*, op. cit., ps. 182-192; i, pel que fa a les prosificacions en general, tot el conjunt d'articles recollits a la segona part del llibre de SOLDEVILA, *Cronistes, joglars i poetes*, op. cit., ps. 211-368.

120. RIQUER, *Història de la literatura catalana*, op. cit., I, p. 435.

llengua vulgar custodiades als arxius reials; vint anys més tard, Alfons el Benigne reclamà a la seva germana Maria «el libro del senyor rey don Jayme, nuestro besavuelo», llibre que la infanta devia llegir en català i no en llatí;¹²¹ Pere el Cerimoniós, cap a la fi del segle, escriurà encara que un diumenge a la nit, «a hora de prim so, nós encara no érem gitats e legíem lo libre o crònica del senyor rei En Jacme, tresavi nostre»...¹²²

El rei Joan, doncs, ell que era especialment afeccionat a les lletres, s'havia format en un context dinàstic ben decidit a perpetuar el record de la glòria cavalleresca dels avantpassats del casal d'Aragó, els quals seguiren modes guerrerres imposades per les cançons de gesta franceses i occitanes i per les novel·les del cicle del rei Artús. En efecte, ja trobàvem aquest rei llegendari, amb alguns dels seus homes, entre els versos de l'«Ensenhamen» de Guerau de Cabrera, durant el regnat d'Alfons el Cast (1162-1196), «aqueu que trobet»; a mitjan segle XIII Cerverí de Girona citarà «Lansalot e Tristany / Perseval e Juani / Rotlan e Oliver»; ja entrats al segle XIV, Ramon Muntaner recordarà, a la seva crònica, tant el rei Artús com Lancelot del Llac —a més d'altres herois del cicle del mític rei bretó. Coneixem, a més, fragments de traduccions catalanes del *Lancelot* i del *Tristany*, i la versió completa de la *Queste del Saint Graal*, que ens ha pervingut en un manuscrit de l'any 1380. Poc abans d'això, Guillem de Torroella havia escrit *La faula*, que localitzava el rei Artús a l'illa de Sicília.

No pretenem, és clar, de fer el seguiment de la matèria de Bretanya dins de la literatura catalana.¹²³ Ens hem limitat a acompanyar el lector des de les primers referències a Lancelot del Llac en les nostres lletres, a mitjan segle XII, fins a algunes de les citacions més properes

121. *Ibid.*, p. 398.

122. Cap. III, 193, citat a *ibid.*, p. 485.

123. Per a la redacció del capítol precedent hem seguit, fonamentalment, Ferran SOLDEVILA, *La llegenda arturiana en la nostra literatura*, «Revista de Catalunya», núm. V (1926), ps. 593-602; ara dins *Cronistes, joglars i poetes, op. cit.*, ps. 25-36; amb el seu article, Soldevila presentava als lectors catalans el llibre de William J. ENTWISTLE, *The Arturian Legend in the literatures of the Spanish Peninsula* (Londres/Toronto, 1925), que dedicava un capítol sencer, el cinquè, al seguiment de la temàtica arturiana a Catalunya. Veg. també R. ARAMON I SERRA, *El Tristany català d'Andorra*, dins *Estudis de llengua i literatura, op. cit.*, ps. 413-429.

al regnat de Joan I. Fet això, ara potser convindrà que recordem que, d'acord amb la llegenda artúrica Lancelot, després de conquerir el castell de *Douloureuse Garde*, li canvià el nom pel de *Joyeuse Garde* i s'hi retirà a viure-hi amb la seva amant Guenièvre.

És clar que la coincidència entre el nom del castell de Villamassargia i el de Lancelot no és casual. Empesos per la moda del període, els repobladors pisans del territori degueren escollir aquest nom tan carregat de connotacions literàries a l'hora de batejar el nou castell, entre la data de la fi del judicat de Càller, el 1258, i el 1324, data de la conquesta de Villamassargia en benefici dels catalans.¹²⁴

Pocs mesos abans de la conquesta, Joiosa Guarda ja havia entrat a formar part de l'inventari casteller que podem anar espigolant en la documentació catalana: en una carta adreçada a Jaume II, datada el 18 de juny de 1323, el malaconsellat infant Alfons informava el rei sobre la conveniència d'atacar Vila d'Esglésies per tal de fer capitular, alhora, els altres llocs que els pisans mantenien a l'illa: Castell de Càller, Terranova (Olbia), Aiguafreda i Joiosa Guarda.¹²⁵ Durant el setge d'Esglésies, els Doria, els Malaspina i els ambaixadors de la ciutat de Sàsser s'adreçaren al rei per tal de fer-li l'acte d'homenatge que se'ls exigia. Aquest moment és recollit a la *Crònica* de Pere el Cerimoniós amb les següents paraules:

«E no fon loch en tota la illa que no'l obeysen, salvant los lochs que'l Comú de Pisa havia establits, es a saber Castell de Caller, Vila d'Esgleyes, lo castell d'Ayguafreda, lo castell de Joyosa Guarda, lo cas-

124. Malgrat tot, no hi ha indicacions segures que demostrin que el castell de Joiosa Guarda fou erigit durant el període pisà; els seus orígens, doncs, podrien remuntar-se a l'època judicial (abans de l'any 1258), per bé que la seva col·locació sembla respondre al nou repartiment territorial entre els diversos membres de la família Gherardesca, comtes de Donoratico, que després de la caiguda del judicat de Càller havien de defensar-se de les mires expansives del judicat d'Arborea (dec l'exposició d'aquest punt de vista a la nostra col·laboradora Valentina Grieco). Pel que fa a la història d'aquest castell i de totes les fortaleses en mans dels pisans al moment de la conquesta, veg. R. CARTA RASPI, *Castelli medioevali di Sardegna* (Càller, 1933); i Francesco CESARE CASULA, *Castelli e Fortezze*, dins *Atlante della Sardegna*, fasc. II (Roma, 1980).

125. Veg. tota la documentació relativa als primers moments de la conquesta dins: ARRIBAS PALAU, *La conquista de Cerdeña*, op. cit.; i TOLA, *Codex diplomaticus Sardiniae*, op. cit., I, s. XIV.

tell de Erguloso, lo castell de Ullastre, lo castell de Quirra, lo castell Patres e Terranova.»¹²⁶

Les coses foren més complicades del que s'esperava l'infant; així i tot, Ranieri de la Gherardesca, el 13 de febrer de 1324, ja veia desfilar les tropes catalanoaragoneses al peu del seu castell de Joiosa Guarda, de camí cap a la conquesta de Càller.¹²⁷ El 6 de juny de 1327, l'infant Alfons donarà el lloc de Villamassargia a la seva muller Teresa d'Entença; i en morir ella, el 28 d'octubre de 1327, les seves propietats esdevindran altre cop patrimoni reial.¹²⁸ La possessió més o menys pacífica de Joiosa Guarda entrarà en crisi el 1391, data en què els catalans es veuen obligats a retre el castell als sards d'Arborea.

Amb tot això, Joiosa Guarda havia entrat a formar part del patrimoni literari català. Jaume March, en efecte, l'any 1371 va recollir-ne el nom en un llarg poema que ens ha pervingut de manera fragmentària i sense títol, però que hom coneix precisament com a *La Joyosa Garda* a causa de les seves referències al castell de Lancelot del Llac.¹²⁹ La relació d'aquest poema amb la literatura d'origen ultrapirinenc ha estat repetidament assenyalada. Jaume Massó, per exemple, va escriure que «de l'ascendència francesa del poema no cal dubtar-ne un moment: *La Joyosa Garda* no es retroba sinó en obres franceses». Una de les referències al nostre castell apareix en la datació d'una pretesa carta escrita pel rei d'Amor:

Als fels e molts amats
Gentils enamorats
E s a dones grasides
De grans bondats complides
E donzelles humils

126. Cap. I, 18. Citem a partir de l'edició de MELONI, *L'Italia medioevale nella Cronaca di Pietro IV d'Aragona*, op. cit., p. 42.

127. CASULA, *La Sardegna aragonesa*, op. cit., I, p. 159.

128. *Ibid.*, I, p. 337.

129. El citarem a partir de l'edició parcial a cura de Jaume Massó, *Repertori de l'antiga literatura catalana* cit., ps. 528-531. Jaume Massó proposa el títol de «La ciutat d'Amor», i critica el de «La Joyosa Garda», que alhora havia estat proposat per A. Pagès a la seva edició del poema, dins *Poésies provenço-catalanes inédites du Manuscrit Aguiló*, «Romania», LIV (1928), ps. 229-238.

Que s en l'Orde jentils
 D'Amor ésser volran;
 Saluts ab honor gran,
 De mi lo Rey d'Amor.
 [...]
 Dada en lo loch gay
 De la Joyosa Garda,
 Lo jorn qui plus de tarda
 D'agost a l'eximén
 En l'any del nexemén
 Mil e ccc. LXX.

Tot seguit el protagonista del poema —és a dir, el mateix Jaume March— s'adreça al Rei d'Amor i en reclama la presència a la ciutat que cal erigir:

E donchs, Senyor molt car,
 Fassets-me breu resposta,
 Car m'arma és disposta
 A far vostre voler.
 Déus prech que-us lax veser
 En breu, que molt me tarda,
 Dins la Joyosa-Guarda.

Més enllà d'aquest poema concret, sabem que textos de temàtica bretona eren lectures habituals en la família reial catalana. Per tal de restar en el marc cronològic que ara ens interessa, podem recordar la lletra de Joan I a la seva muller, en la qual explica que «ahir, cercants nostres llibres, ne trobam dos entre los altres, escrits abdós en francès: la un és del rey Meliadux e del bon cavaller sense pahor, e de Gurm lo cortès, e de Donahi lo ros ab d'altres cavallers molts; l'altre és de Tristany, historiati».¹³⁰ En una altra ocasió, Pere el Cerimoniós demanà al seu fill, l'infant Joan, aquell *Lancelot* «escrit en llengua catalana» que llegia quan era a Barcelona. Molt més interessant, encara, és aquella altra carta en la qual l'infant Joan, l'any 1379, escriu al vescomte de

130. Seguim la citació que fa SOLDEVILA, *La llegenda arturiana en la nostra literatura*, op. cit., p. 34, on l'autor repassa la documentació recollida per RUBIÓ I LLUCH, *Documents per a la història de la cultura catalana mig-eval*, op. cit.

Roda, Ramon de Perellós, tot informant-lo que ha estat a la seva casa de Perpinyà on ha trobat un «Lançalot en francès» i, admirat, «per sa bellea havem-lo-us pres e retengut».

Un cop esdevingut rei (1387), Joan I va voler-se interessar per la qüestió sarda i va reprendre les corts generals de Montsó, inaugurades el 12 de juny de 1383 i repetidament ajornades. L'any 1388 hi foren presentades noves lletres en què s'anunciaven altres revoltes a Sardenya. L'alliberament de Brancaléu Doria, l'1 de gener del 1390, permeté una breu treva, que es trencà a partir de l'1 d'abril de 1391 amb la reconquesta per part arboresa de tots els territoris que havien estat cedits pocs anys abans.

Alarmat per aquests fets, Joan I va decidir-se al capdavant a intervenir i encetà una intensa campanya de recaptació d'homes i diners per a sufragar una flota que ell mateix es comprometia a conduir. Per dificultats econòmiques, però, la campanya fou inicialment ajornada,¹³¹ i l'estol posteriorment desviat cap a Sicília —on els catalans vivien també una situació dramàtica.¹³² Coneixem els noms de molts dels cavallers que havien estat convocats per a l'expedició sarda:¹³³ ara volem destacar-hi els poetes Gilabert de Pròixida, de llinatge llegendàriament heroic; Pere de Queralt, a l'inventari dels llibres del qual hi consten versions del *Lancelot* i del *Tristany*; i el ja esmentat Ramon de Perellós, l'antic propietari del «Lançalot en francès» retingut per Joan I.

De pas cap a Sicília, l'estol catalanoaragonès va fer escala a Càller durant l'hivern de l'any 1392. El castell de Joiosa Guarda ja havia caigut en mans de l'enemic. De la seva pèrdua, la nació catalana en resta-

131. Estudia els documents conservats a l'Arxiu Municipal de València relatius a aquest expedició i a la seva dissolució, Andrés DIAZ BORRÁS, *El corso genovés y Valencia en la defensa catalana de Cerdeña durante el siglo XIV*, dins *XIV Congreso di Storia della Corona d'Aragona*, II, tom. I, ps. 402-415 (es refereixen al regnat de Joan I les ps. 411-413).

132. Segons Carme Batlle (*L'expansió baixmedieval*, op. cit., ps. 188-189), la siciliana «fou una revolta dominada amb grans dificultats i que va perjudicar Sardenya, on d'antuvi es pensava dirigir l'estol. [...] Entre la seva indecisió [de Joan I] i la manca de diners, o la malversació de sumes per la camarilla, l'expedició no es realitzà, però les naus ja armades foren les destinades a ajudar els reis de Sicília».

133. Vegeu-ne el llistat a l'article de GIUNTA, *La presenza catalano-aragonesa in Sicilia*, op. cit., p. 99.

va ensutzada —repetim tot parafrasejant Joan I. Perquè amb el castell —un castell que el rei només coneixia de nom— s’havia perdut sobretot l’orgull; l’honor cavalleresc que Lancelot havia deixat en herència als reis de la dinastia de Barcelona; l’antiga fama.

JOAN ARMANGUÉ I HERRERO
Universitat de Càller